Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

Justus Lipsius, schrijver «in politicis»

door F. de NAVE,
Aspirante N.F.W.O.

*

Wie de naam Justus Lipsius hoort denkt in de eerste plaats aan de filoloog. De wereldvermaardheid, die de Zuidnederlandse humanist Justus Lipsius zich op het terrein van de filologie door zijn tekstkritieken en commentaren verwierf, bewerkte dat hij nu, bijna vierhonderd jaar later, bij velen nog alleen als filoloog bekend is. Dat hij zich als systematicus van het neostoïcisme ook op het terrein van de filosofie verdienstelijk maakte, dat hij ook over staatkunde heeft gewerkt, is doorgaans niet geweten. Tot voor een tiental jaren bleef Lipsius' betekenis als politiek denker immers nagenoeg veronachtzaamd (1). In de toonaangevende werken over de geschiedenis van het politiek denken werd Lipsius gewoon voorbijgegaan. Meinecke, Allen, Mesnard en Bowle brachten geen analyse van Lipsius' staatsleer (2). Tegen deze miskenning werd vooral gereageerd door G. Oestreich, die de rehabili-

---

* De *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex. Qui ad Principatum maxime spectant, Antverpiae,* 1596[12], in-8°, 283 pp.

(1) Slechts in volgende werken en artikelen werd Lipsius ook als politiek denker beschouwd : F.A. DE REIFFENBERG, *De Justi Lipsii vita et scriptis commentarius,* Brussel, 1823, 260 blz. ; E. AMIEL, *Un publiciste du XVI*e *siècle, Juste Lipse,* Paris, 1884, 330 blz. ; P. JANET, *Histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale. Ouvrage couronné par l'Académie des Sciences morales et politiques et par l'Académie française. Quatrième édition revue d'après les notes laissées par l'auteur et précédée d'une notice sur la vie et les travaux de Paul Janet par G. Picot,* I, Paris, 1913[4], blz. 561-564 ; G. TOFFANIN, *Machiavelli e il « Tacitismo », la « Politica storica » al tempo della controriforma,* Padua, 1921 (over Lipsius : blz. 174-179) ; H.J. ELIAS, *Justus Lipsius over Staatsgodsdienst en Gewetensvrijheid,* « Vlaamsche Arbeid », XIII, nr 1, Antwerpen, 1923, blz. 1-16 ; V. BEONIO-BROCCHIERI, *L'individuo, il diritto e lo stato nella filosofia politica di Giusto Lipsio,* « Saggi critici di storia della filosofia politica », Bologna, 1931 ; C. MORANDI, *Lipsius,* « Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arti », XXI, Roma, 1934, blz. 245.

(2) Zie Fr. MEINECKE, *Die Idee der Staatsräson in der neueren Geschichte,* München, 1957, 528 blz. ; J.W. ALLEN, *A History of Political Thought in the sixteenth Century,* London, 1928, 525 blz. ; P. MESNARD, *L'essor de la philosophie politique au XVI*e *siècle, Paris,* 1936, 711 blz. ; J. BOWLE, *Western political thought ; an historical introduction from the origins to Rousseau,* London-New York, 1961, 482 blz.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

tatie van Lipsius als staatsfilosoof op zich nam (3). Hij wees op de invloed die Lipsius als zodaning heeft uitgeoefend in Europa tot op het einde van de achttiende eeuw. Zijn bijdrage bestaat vooral hierin, dat hij Lipsius' staatsleer gesitueerd ziet in het kader van zijn filosofische gedachte, het neostoïcisme.

In zijn artikel *Justus Lipsius als Theoretiker des neuzeitlichen Machtstaates* bracht G. Oestreich ook een overzicht van Lipsius' politiek denken in een korte samenvatting van diens *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex. Qui ad Principatum maxime spectant* (4). Een overzicht van dit werk werd ook gegeven door G. Möbus in *Die Polititischen Theorien im Zeitalter der absoluten Monarchie bis zur französichen Revolution* (5). Deze verdienstelijke samenvattingen, hoewel ze soms wel wat te summier blijven en verder niet verwijzen naar de Latijnse tekst, betreffen de eerste editie van Lipsius' *Politicorum,* verschenen te Leiden in 1589. Van de twaalfde uitgave met de definitieve tekst, die in 1596 te Antwerpen van de persen van de drukkerij-Plantin kwam, ontbrak tot nu toe een analyse (6). Een samenvatting van de *Politicorum* — 1596 dringt zich echter op. Niet alleen hebben we hier te maken met een werk dat nog werd aangevuld met citaten en voorbeelden, vooral dan in de bijgaande *Notae* (7), maar bijzonder belangrijk is dat het hier gaat om een geëxpurgeerd werk. De editie — 1589 kwam immers in 1590 op de index (8) omwille van de houding die Lipsius had aangenomen ten opzichte van de kettervervolging, hoewel D.V. Coornhert die nochtans bestempeld had als te rigoureus, paaps- en spaansgezind. Lipsius' vertrek uit het Noorden ten gevolge van de algemene vijandigheid die er door de actie van Coornhert tegen hem was gegroeid (9), zijn openlijke terugkeer tot de Roomse Kerk te

---

(3) Zie zijn artikelen : *Der römische Stoizismus und die Oranische Heeresreform,* « Hist. Zeitschr. », 176, München, 1953, blz. 17-43 ; *Justus Lipsius als Theoretiker des neuzeitlichen Machtstaates,* « Hist. Zeitschr. », 181, München, 1956, blz. 31-78 ; *Politischer Neustoizismus und Niederländische Bewegung in Europa und besonders in Brandenburg-Preuszen. Ein Beitrag zur Entwicklung des Modernen Staates,* « Bijdr. en Meded. v.h. Hist. Genootsch. te Utrecht », 79, Groningen, 1965, blz. 11-76.

(4) G. OESTREICH, *op. cit.,* blz. 47-60.

(5) G. MÖBUS, *Die Politischen Theorien im Zeitalter der absoluten Monarchie bis zur französischen Revolution,* « Politische Theorien », 2, « Die Wissenschaft von der Politik », 8, Keulen-Opladen, 1961, blz. 67-74.

(6) Ook L. ROERSCH (*op. cit.,* col. 259-260), H.J. ELIAS (*op. cit.,* blz. 3-4) en E. AMIEL (*op. cit., passim,* blz. 151-250) brachten uitsluitend uiterst beknopte samenvattingen van de editie - 1589.

(7) Namelijk de *Justi Lipsii Ad libros Politicorum Notae* (Antverpiae, 1596, in-8o, 79 blz.).

(8) Zie Fr. H. REUSCH, *Die Indices librorum prohibitorum des sechzehnten Jahrhunderts,* Niewwkoop, 1961², blz. 495.

(9) Zie mijn artikel *De polemiek tussen Justus en Dirck Volckertsz Coornhert (1590): hoofdoorzaak van Lipsius' vertrek uit Leiden (1591),* dat eerlang in « De Gulden Passer » zal verschijnen.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

Mainz omstreeks 12 april 1591, zijn benoeming tot professor in de geschiedenis (12 september 1592) en in het Latijn (24 november 1592) aan de Leuvense universiteit en de nauwe contacten die hij nu onderhield met belangrijke figuren uit de katholieke wereld, zoals Franciscus Bencius en Robertus Bellarminus (10), brachten hem ertoe zijn *Politicorum* in orthodox katholieke zin te wijzigen toen onder Clemens VIII te Rome een nieuwe index werd opgesteld. Het zou ons te ver brengen uiteen te zetten hoe dit zich allemaal heeft afgespeeld. Dit werd trouwens al onderzocht door G. Güldner (11). Het is hier alleen onze bedoeling een degelijke samenvatting, een bruikbaar werkinstrument te brengen van de definitieve, katholieke tekst van de *Politicorum,* voor wie geïnteresseerd is in Lipsius' politiek denken.

Wat betreft de hier gebruikte methode wordt er steeds verwezen naar de Latijnse tekst. De belangrijkste gegevens uit de *Notae* zijn in de samenvatting opgenomen, hoewel ze door Lipsius gepubliceerd werden als een afzonderlijk geheel bij de *Politicorum.* De ontleding van de *Notae* heeft echter weinig materiaal opgeleverd. Ze betreffen immers slechts de eerste drie boeken en de eerste twee hoofdstukken van het vierde boek. Daarbij bracht Lipsius hier slechts bij uitzondering zijn gedachten uit de *Politicorum* tot ontwikkeling. Doorgaans beperkte hij zich tot hun illustratie aan de hand van historische voorbeelden en van citaten uit de bijbel en uit de werken van klassieke en kerkelijke auteurs.

Als laatste opmerking nog een woordje over de bedoeling van Lipsius met de *Politicorum.* Het werk is opgevat als gids voor de vorst om goed te regeren. Zoals *De Constantia* werd geschreven als handleiding voor de burgers voor het leven in ongelukstijden, zo moesten de *Politicorum* een leidraad voor de vorst betekenen (12). De *Politicorum* zijn

---

(10) Cfr. de brief van Fr. Bencius aan J. Lipsius (Roma, 31 mei 1593) bij P. BURMAN, *Sylloges epistolarum a viris illustribus scriptarum,* I, Leidae, 1724, blz. 78-80, brief nr 73.

— Voor de contacten met Bellarminus, cfr. de brief van J. Lipsius (Leuven, 14 juni 1593) aan zijn vriend Mart. Ant. Del Rio, jezuïet en vroegere vice-kanselier van Brabant, bij P. BURMAN, *op. cit.,* I, blz. 537 (brief nr 514).

(11) *Das Toleranz-Problem in den Niederlanden im Ausgang des 16. Jahrhunderts,* Hist. Studien, d. 403, Lubeck-Hamburg, 1968, blz. 123-126; N.B. De editie van 1596 komt niet meer voor op de index van 1596. Zie verder Fr. H. REUSCH, *op. cit.,* blz. 524-578. Een uitgave van 1604 van de *Politicorum,* van de *Notae* en van *De Una Religione,* geheel overeenkomstig met die van 1596, kwam echter nog in 1667 op de *Index librorum prohibitorum et expurgandorum novissimus pro catholicis Hispaniarum regnis Philippi IV...* (Madrid, 1667, in-fol°), van de Spaanse inquisitie, onder de te verbeteren boeken. Zie F. Van der HAEGHEN - M.-Th. LENGER, *Bibliotheca Belgica - Bibliographie générale des Pays-Bas, fondée par F. Van der Haegen - rééditée sous la direction de M.-Th. Lenger,* III, Brux., 1964, blz. 1046-1047. Ook de Spaanse vertaling van de *Politicorum* door DON BERNARDINO DE MENDOZA, *Los Seys Libros Le Las Politicas O Doctrina Civil de Justo Lipsio...* (Madrid, 1604), werd erop gezet. Cfr. F. Van der HAEGHEN - M.-Th. LENGER, *op. cit.,* III, blz. 1060.

(12) Zie « De Consilio et Forma nostri Operis », *Politicorum,* Antw., 1596 (geen paginering).

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

dus een van de talrijke voorbeelden van een toen zeer geliefd genre, bestaande in verhandelingen, waarin naast een stelselmatige uiteenzetting over de rechten en plichten van de vorst ook praktische wenken om te regeren worden gegeven. Zo schreef Erasmus zijn *Institutio principis Christiani* (1516), terwijl Machiavelli's *Il Principe* (1513) algemeen bekend is. De *Politicorum* werden dan ook opgedragen aan de keizer, de koningen en de vorsten in het algemeen. Lipsius richtte zich met deze « vorstenspiegel » niet tot een bepaalde vorst in het bijzonder. Onafhankelijk van plaats en tijd wilde hij met de *Politicorum* eeuwig werk tot stand brengen (13). Hij schreef het werk wel met het oog op de praktijk, maar het moest niet in verband gebracht worden met de bijzondere toestanden die heersten in de Nederlanden (14). Het was dus Lipsius' bedoeling het werk zeer algemeen te houden, iets waarin hij als geconditioneerd door zijn tijd, natuurlijk slechts ten dele geslaagd is.

De eerste indruk die we van de *Politicorum* krijgen is deze van een samenraapsel van een massa uittreksels uit de werken van Griekse en Latijnse auteurs en kerkvaders. Op uitzondering van Philippe de Commines in de *Notae* en van Niccolo Machiavelli werden geen latere auteurs aangehaald. Lipsius vertolkt door citeren zijn gedachten. Zoals hij er trouwens zelf heeft op gewezen (15) zijn de *Politicorum* dus slechts oorspronkelijk inzake het kiezen en samenbrengen van citaten die zijn eigen opvattingen konden weergeven. Deze manier van voorbrengen, zeer dikwijls zuivere beeldspraak, maakt het bijzonder lastig tot de kern van Lipsius' denken door te dringen. Ook vanuit dit perspectief dan hoop ik dat deze samenvatting (16) diensten zal opleveren voor wie nader kennis wil maken met de orthodox katholieke *Politicorum* van Justus Lipsius.

---

(13) Zie Lipsius' brief aan zijn vriend Thodorus Leeuwius, raadslid bij het Hof van Holland, in de *Justi Lipsii V. Cl. Ad Theodorum Leeuwium Epistolae. Nunc primum editae,* Lugduni Batavorum, 1649 (brief nr 41). Deze ongedateerde brief werd waarschijnlijk in augustus of september 1589 geschreven, daar Lipsius hierin zijn *Politicorum* aan Th. Leeuwius als een der eersten, ten geschenke geeft. De eerste uitgave van de *Politicorum* verscheen tussen 22 juni en 11 augustus 1589. (Zie mijn artikel *De polemiek tussen Justus Lipsius en Dirck Volckertsz. Coornhert (1590) : hoofdoorzaak...,* nota 45.

(14) De *Politicorum* moesten meer bepaald niet in verband gebracht worden met de toestand in het Noorden. Zie Lipsius' brief van 18 februari 1590 aan de bekende historicus Everard van Reydt in de *Justi Lipsii Epistolarum Selectarum Centuria Secunda Miscellanea, Justi Lipsii V. Cl. Opera Omnia, Postremum ab Ipso Aucta et Recensita : Nunc primum Copioso Rerum Indice Illustrata,* II, Antverpiae, 1637, blz. 107, brief nr 95.

(15) Cfr. « De Consilio et Forma nostri Operis ».

(16) Voor het opstellen van de hier volgende samenvatting werd ik gedeeltelijk geholpen door de doorgaans betrouwbare Nederlandse vertaling van de editie - 1589 door Lipsius' tijdgenoot Martin Everaert (vanaf 1586 aan de Plantijnse drukkerij te Leiden verbonden), nl. de *Politica van Justus Lipsius. Dat is : Vande Regeeringhe van Landen ende Steden in ses Boecken begrepen. Waer inne een yezhelijck Vorst,*

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

Samenvatting :

Van de zes boeken van de *Politicorum* zijn de eerste drie overwegend ethisch getint. Lipsius legt hier de ideologische basis van zijn politieke leer.

A — *Boek I :*

Het eerste boek, dat zeer kort gehouden tien hoofdstukken omvat, begint met de definitie van het maatschappelijk leven als leven in en voor de gemeenschap : « Vitam Civilem definio, quam in hominum societate mixti degimus ad mutua commoda sive usum » (17). Twee fundamentele principes maken de « vita civilis » mogelijk, namelijk de « prudentia » en de « virtus », de kennis en de deugd van de leden van de maatschappij.

De deugd gaat hier in belangrijkheid aan de kennis vooraf, want zonder « virtus » ontaardt de « prudentia » in sluwheid en doortraptheid (18). Anderzijds wordt de primordiale betekenis, die Lipsius aan de deugd hecht, vanzelfsprekend als men weet, dat hij in het tweede hoofdstuk de « virtus » als goed gelovige enerzijds vereenzelvigt met « pietas » of godvruchtigheid (19) en anderzijds met rechtschapenheid of « probitas ». Het begrip « pietas » ziet hij als bestaande uit twee entiteiten, namelijk in de ware kennis van God en in het onderhouden van de cultus (20). Om de lezer tot een beter bewustzijn van God te brengen, wordt hier aan de hand van citaten uit de werken van klassieke auteurs, uit de bijbel en uit de geschriften van kerkvaders een ware godsleer ontwikkeld, waarin de goddelijke majesteit en almacht wordt onderstreept (21). Het derde hoofdstuk geeft de definitie van de cultus of godsdienst als verering van God volgens een bepaald ceremonieel (22). Daar de ware godsdienst zowel innerlijk als uiterlijk is, moet het geloof in God niet alleen in bepaalde handelingen geëxterioriseerd worden. Vooral het overtuigd innerlijk beleven is van belang. Bij de cultus moet men echter oppassen voor overdrijving, opdat men niet in bijgeloof zou vervallen (23). Na

---

oft andere inde regeeringhe ghestelt zijnde, claerlijck mach sien, hoe dat hy die ghemeene sake behoorlyck sal moghen bedienen. Overgheset uuten Latijn in Nederlantsche sprake Deur Marten Everart B., Ghedrukt tot Franiker by Gielis vanden Rade, Anno 1590 », in-8°, 286 blz. (Over Martin Everaert cfr. F. Van der HAEGHEN - M.-Th. LENGER, *op. cit.*, III, blz. 1064-1065).

(17) *Politicorum*, I, 1, blz. 1.

(18) *Ibidem.*

(19) *Idem*, I, 2, blz. 2.

(20) *Idem*, I, 2, blz. 2-3.

(21) *Idem*, I, 2, blz. 3-5.

(22) *Idem*, I, 3, blz. 5.

(23) *Idem*, I ,3, blz. 6.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

achtereenvolgens in het vierde en vijfde hoofdstuk het verband behandeld te hebben van het « fatum » of het lot, dat geïdentificeerd wordt met de leiding door God over de wereld uitgeoefend (24), en dit van de « conscientia » of het geweten (25) met de « pietas », wijdt Lipsius het zesde hoofdstuk aan het tweede bestanddeel van de « virtus », de « probitas » of de rechtschapen- en eerbaarheid (26).

Voorop staat dus de deugd, maar zij alleen volstaat niet om ons leiding te geven in het leven. Vandaar de noodzakelijkheid van de « prudentia », de kennis en keuze van wat in het openbaar en privaat leven moet vermeden of nagestreefd worden, het « intellectum et dilectum rerum, quae publice privatimque fugiendae aut appetendae » (27). De ervaring en het indachtig zijn van wat gebeurd is brengen de « prudentia » voort (28). Voor dit vermogen is derhalve, méér nog dan de praktijk, de studie van de geschiedenis van het allergrootste belang (29). Voorbeelden uit het verleden kunnen ons immers helpen bij het treffen van beslissingen (30). Lipsius raadt daarom in de *Notae* de lectuur aan van de werken van belangrijke oude en moderne historici (31), onder dewelken hij diegenen verstaat die zich door hun « wetenschappelijke » geschiedschrijving verdienstelijk hebben gemaakt (32). Aldus, door het overdenken van het verleden en het voorzien van de toekomst, laat de « prudentia » ons toe de gepaste maatregelen te treffen inzake het tegenwoordige (33). Lipsius besluit het eerste boek met de stelling dat voor beide, « prudentia » én « virtus », « doctrina » of onderwijs bijzonder voordelig is (34). Zo komt hij er in de *Notae* toe een gans leerprogramma voor een vorst-in spe te ontwikkelen (35).

---

(24) *Idem,* I, 4, blz. 7-11 (Lipsius definieert het lot als volgt op blz. 7 : « Si enim gubernat et dirigit deus, providet etiam et decernit. idque aeternus ipse, ab aeterno in aeternum. hoc autem est Fatum ».)

(25) *Idem,* I, 5, blz. 11-13.

(26) *Idem,* I, 6, blz. 13-14.

(27) *Idem,* I, 7, blz. 15.

(28) *Idem,* I, 8, blz. 17-18.

(29) *Idem,* I, 9, blz. 18-20.

(30) *Ad libros Politicorum Notae, AD I. lib. Politicorum Notae, in Cap. IX,* blz. 12.

(31) *Idem,* blz. 13-19. Lipsius citeert als verdienstelijke historiografen Thucidides, Polybius, Plutarchus, Xenophon, Nicetas Choniates, Nicephorus Gregoras, P. Cornelius Tacitus, C. Sallustius, Titus Livius, Q. Curtius, C. Caesar, Ammianus Marcellinus, Lambertus Schafnaburgensis, Rodericus Toletanus, Philippe de Commines, Paolo Emilio, Francesco Guicciardini, Paolo Giovio, Pietro Bembo.

(32) Lipsius stelt voor de goede geschiedschrijving drie eisen : « veritas » of waarachtigheid, « explanatio » of verklaring van het waarom (oorzaak en doel) en hoe van de gebeurtenis, en « iudicium » of oordeelkundigheid.
(*Idem.,* blz. 12-13.)

(33) *Politicorum,* I, 7, blz. 16.

(34) *Idem,* I, 10, blz. 20-21.

(35) Lipsius' programma omvat, welsprekendheid, taalonderricht (Latijn en Grieks), staatkunde, geschiedenis, fysica, aardrijkskunde, astronomie, meetkunde, bouwkunde,

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

B — *Boek II :*

Het tweede boek van de *Politicorum* is gewijd aan het gezag (« imperium »). De gemeenschap bestaat immers enerzijds in de onderlinge omgang van de leden (« commercium ») en anderzijds in de leiding waaraan ze onderworpen is : « Societas in duabus rebus, Commercio et Imperio » (36). Beide entiteiten zijn als de voorwaarden van haar bestaan. Het gezag, dat Lipsius verstaat als een bepaalde orde in gebieden en gehoorzamen, is de schakel tussen de leden van de maatschappij, een « vinculum, per quod respublica cohaeret ». De leiding is een noodzaak voor het bewaren van de gemeenschap als gefundeerde orde. Ontbreekt ze dan heerst de chaos (37).

Lipsius geeft vervolgens de klassieke, Aristotelische indeling in drie regeringsvormen, monarchie, aristocratie en democratie (38), drie systemen, die echter nooit in zuivere vorm voorkomen. In iedere regeringsvorm heeft men steeds te maken met een combinatie van elk van de drie typevormen. Naar deze echter die het overwicht heeft zal de regeringsvorm gedefiniëerd worden (39).

De beste staatsvorm is volgens Lipsius de monarchie. Deze is immers de oudste en daarenboven is hij van goddelijke oorsprong (40). De koningen zijn gegeven van God (41). Lipsius beschouwt ze als menselijke goden die de schakel vormen tussen God en de gewone mens, de onderdaan (42). De monarchie is ook de regeringsvorm die het meest in overeenstemming is met de natuur (43). Bovendien kan alleen de monarchie eendracht en vrede brengen. Lipsius betoogt, dat omwille van de vrede alle macht dient gelegd te worden in handen van één man. Voor het land waar tweedracht heerst helpt geen andere remedie, dan dat het door één man alleen wordt geregeerd : « ... pacis interest, omnem potestatem ad unum conferri... vidimus, discordantis patriae non aliud remedium fuisse, quam si ab uno regeretur » (44).

---

ethica en filosofie. Muziek en poëzie verwerpt hij omdat ze de mens verwekelijken. (*Ad libros Politicorum Notae, Ad. I. lib. Politicorum Notae, In Cap. X,* blz. 22-25.) Lipsius verwijst hierbij naar het Romeins model.

(36) *Politicorum,* II, I, blz. 22.

(37) *Idem,* II, 1, blz. 23: « ... ruunt omnia, ubi non hoc firmamentum: diffluunt, ubi non hoc coagulum ».

(38) *Idem,* II, 2, blz. 23.

(39) *Idem,* II, 2, blz. 24 : « Miscentur inter se... : sed sic ut propendeat et praeponderet semper aliqua pars, a qua iure ei nomen ».

(40) *Ibidem.*

(41) *Idem,* II, 2, blz. 25 : citaat uit Callimachus « Ex dè dios Βασιλῆες: Ex Jove sunt reges ».

(42) Cfr. « Regnum res inter deos hominesque pulcherrima ». « ...rex deus quispiam humanus est ». *(Ibidem.)*

(43) *Idem,* II, 2, blz. 24.

(44) *Idem,* II, 2, blz. 25.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

Vervolgens behandelt Lipsius de vraag of de regering beter in handen is van een koning, ofwel dat men de voorkeur moet geven aan een koningin. In deze aangelegenheid beslissen de wetten of costumen van het land (45). Persoonlijk ziet Lipsius liever het beleid in mannelijke handen. De natuur en vooral de vrouwelijke gebreken doen hem een koning boven een koningin verkiezen, maar hij moet bekennen dat ook vrouwen zeer goed voor de regeringstaak geschikt zijn (46). Voorbeelden als Livia, de echtgenote van keizer Augustus, en Isabella van Castilië leveren het bewijs, dat ook vrouwen over deugdzaamheid en politiek doorzicht kunnen beschikken. Daarom geeft Lipsius de vorsten in de *Notae* de raad gehoor te geven aan de adviezen van hun echtgenoten, als deze dergelijke kwaliteiten bezitten (47).

Hoe verkrijgt de vorst nu zijn gezag? Lipsius aanvaardt overeenkomstig de wetten of costumen slechts twee mogelijkheden inzake het legitimiteitsprincipe van de vorstelijke macht. De vorst kan gekozen worden door de onderdanen (48), maar de wettige erfopvolging is voordeliger. Wanneer de vorst gekozen moet worden loopt het land immers steeds het gevaar van onenigheid en oproer (49). Anderzijds is de usurpatie van het gezag door middel van boze praktijken, « obliquae viae », waarmee waarschijnlijk dwang of geweld en omkoperij bedoeld zijn, uitgesloten (50).

Lipsius waarschuwt dan voor het gebrek dat de monarchie maar al te dikwijls vertoont, namelijk dat een heerschappij, die goed begonnen is, met de tijd verslecht (51). De oorzaak van dit verschijnsel kan zijn dat de eerste deugdzaamheid van de vorst slechts schijn was. De fout kan ook liggen bij slechte raadgevers, bij het noodlot of bij de hoogmoed, die zich geleidelijk van de vorst meester maakt omwille van zijn hoge status (52). Het gezag moet volgens de eerste manier blijvend worden uitgeoefend (53).

Onder de monarchie verstaat Lipsius echter niet zo maar een koningschap zonder meer. De ware monarchie is bepaald door haar doel, de zorg voor het « bonum publicum » of het algemeen welzijn (54), taak

---

(45) *Idem,* II, 3, blz. 28.

(46) *Idem,* II, 3, blz. 26-27.

(47) *Ad libros Politicorum Notae, Ad. II. lib. Politicorum Notae, In Cap. XVII,* blz. 36.

(48) *Politicorum,* II, 4, blz. 28 : « mos sive lex gentium... Electionis et Successionis ».

(49) *Idem,* II, 4, blz. 29 : « Successio... melior... Turbis... hoc obstaculum ».

(50) *Ibidem.*

(51) *Idem,* II, 5, blz. 30 (contekst).

(52) *Ibidem.*

(53) *Idem,* II, 5, blz. 31.

(54) *Idem,* II, 6, blz. 31.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

die haar door God en de onderdanen werd opgedragen (55). Het doel van de regering ligt niet in het eigen individueel profijt van de vorst (56), maar wel in de welvaart, de veiligheid en de gelukzaligheid van alle onderdanen (57). De vorst zal zorgen voor de rijkdom en het prestige van de gemeenschap. Daarbij zal hij instaan voor haar deugdzaamheid (58). De vorst heeft dus niet alleen tot plicht de materiële welvaart van zijn onderdanen te bevorderen. Hij moet ook zorg dragen voor hun morele gezondheid. In ieder opzicht moet de vorst dus de gemeenschap beschermen. De gemeenschap is niet het gebruiksvoorwerp van de vorst, maar de vorst zelf is het die ten dienste van de gemeenschap staat : « Nec rempublicam tuam esse, sed te reipublicae » (59). Daardoor juist onderscheidt de vorst zich van de tiran die slechts eigen voordeel op het oog heeft (60). Slecht zijn derhalve diegenen die in het regeren alleen aan macht denken en niet oordelen, dat zij aan de onderdanen gegeven werden, maar wel dat de burgers hun ter beschikking werden gesteld : « Mali improbique illi, qui in imperio non nisi imperium cogitant ; superbi, desides ; et qui se non civibus datos arbitrantur, sed sibi cives » (61).

Om die bijzonder zware taak naar behoren te kunnen volbrengen moet de vorst vanzelfsprekend beschikken over de nodige intellectuele en morele kwaliteiten, over « prudentia » en « virtus » (62). De behandeling van de « prudentia » reserveert Lipsius voor de volgende boeken van zijn werk. Zo volgt er nu een ware ethica over de deugden van een goed vorst, die nog meer verantwoord wordt door de beschouwing, dat de vorst zijn onderdanen in deugdzaamheid tot voorbeeld is (63). Hoe beter de vorst, hoe beter en hoe gehoorzamer de onderdanen (64). De vorst wordt aldus moreel verplicht van deugd-

---

(55) Cfr. opdracht vd. *Politicorum :* « Imperator, Reges, Principes » (niet gepagineerd) : « ...Publici boni. Nam hic, ne erretis o Principes, vester finis... Collata est in sinum vestrum a deo hominibusque Respublica : sed nempe in sinum et ut foveatur ».

(56) « Quis finis, quo actiones omnes Princeps dirigat ? Bonum publicum id esse et seponenda privata ». (*Idem,* II, 6, blz. 31.)

(57) « ...subditorum commodum, securitas, salus ». *(Ibidem.)*

(58) « Nam moderatori reipub. beata civium vita proposita est. Ut ea opibus firma, copiis locuples, gloria ampla, virtute honesta sit ». *(Ibidem.)*

(59) *Idem,* II, 6, blz. 32.

(60) *Idem,* II, 6, blz. 31 : « Tyrannus suum ipsius commodum spectat et quaerit, at rex subditorum ».

(61) Cfr. Opdracht van de *Politicorum.*

(62) « Duo sunt quae legitimum et... absolutum Principem faciunt : Prudentia et Virtus (*Idem,* II, 7, blz. 33). Zie ook « Ad Finem Boni publici duo conducunt : Virtus et Prudentia » (*Ibidem,* in marg.).

(63) *Idem,* II, 9, blz. 36 : « Subditos probos fieri maxime a Principes exemplo ».

(64) *Idem,* II, 8, blz. 35 : « ...cum ipse [princeps] bonus, subditi etiam tales » en blz. 36 (in marg.) : « Quo quis melior, hoc iugi patientior ».

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

zaam te zijn, hoewel niet alleen zijn persoonlijk voorbeeld, maar ook de wetten (65) de moraliteit van de onderdanen bevorderen.

Welke deugden worden dan bij de goede vorst verondersteld ? Ten eerste rechtvaardigheid of « iustitia » (66), want de vorsten werden eertijds aangesteld om recht te doen heersen (67). Lipsius houdt hier terloops de vorst, in de hoedanigheid van wetgever, voor de oude wetten in ere te houden (68) en er niet te veel nieuwe uit te vaardigen (69), omdat dit schadelijk is. Het werkt immers de activiteit van de advocaten te veel in de hand en hun « caninum studium » is voor Lipsius zoveel als een « pestis Europae » ! (70). Lipsius wijst er trouwens ook op dat de vorst aan de wetten gebonden is : « Isque legibus illigandus » (71). Derhalve kan Lipsius' vorst niet absoluut regeren. Volgende zinsnede uit de opdracht : « estis supra iussa » (72), « gij staat boven de geboden », mag ons dus niet leiden tot de verkeerde conclusie, dat Lipsius voorstander was van de onbeperkte heerschappij van de soeverein, los van alle wetten.

De goede vorst wordt verder gekenmerkt door genadigheid of zachtzinnigheid, door zijn « Clementia », waarmee hij de liefde van zijn onderdanen wint (73). Aldus wordt de stabiliteit van zijn gezag, zijn troon verzekerd, want de geliefdheid is een veel degelijker waarborg dan een sterke lijfwacht (74). Geen gehaat vorst regeert lang (75). Daarom moet de vorst de liefde van zijn onderdanen trachten te winnen door zachtmoedig voor hen te zijn als een vader : « ... mitis... patris instar » (76). De maat dient hier echter in acht genomen (77).

Bovendien verlangt Lipsius trouw aan het gegeven woord (« fides »), ook ten opzichte van ketters en vijanden : « Fides etiam perfidis praestanda est : Etiam inter arma... Etiam infido servanda... Etiam hosti » (78). Zonder Machiavelli te noemen laat Lipsius zich hier zeer

---

(65) *Idem,* II, 9, blz. 36 : « Subditos probos fieri... Hoc duplici via assequere, Legum et Exempli ».

(66) *Idem,* II, 10, blz. 37.

(67) *Idem,* II, 11, blz. 39 : « Fruendae iustitiae caussa... olim bene moratos reges constitutos ».

(68) *Idem,* II, 11, blz. 40 : « Leges ne violet ».

(69) *Ibidem :* « Novas parce ferat ».

(70) *Idem,* II, 11, blz. 41.

(71) *Idem,* II, 10, blz. 38 in marg.

(72) Zie opdracht: « Imperator, Reges, Principes » (geen paginering).

(73) *Idem,* II, 12, blz. 42. (Zie ook *Pol.,* VI, 7, blz. 283 in marg.)

(74) « Securitatem, quae ex amore. Non enim sic excubiae, nec circumstantia tela, Quam tutatur amor ». *Ibidem.)*

(75) « Invisa nemo imperia retinuit diu » *(Ibidem).*

(76) *Idem,* II, 12, blz. 43.

(77) *Idem,* II, 13, blz. 43.

(78) *Idem,* II, 14, blz. 48.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

scherp uit tegen diens theorie van contractbreuk en trouweloosheid omwille van het staatsbelang. « Et ubi isti doctores novi ?... Queis nec ara, nec fides, nec ulla firma pactio est... et suadent, Ut omnia recta et honesta neglegant, dummodo potentiam consequantur... Heu vani, falsi ! » (79). « Waar zijn nu die nieuwe leraars die geen eed, geen trouw, geen verbintenis kennen en aanraden om zich niet te bekommeren om al wat oprecht en eerlijk is, mits men maar macht verkrijgt. O, ijdele en valse mensen ! » Ook in de *Notae* formuleert Lipsius een ernstige waarschuwing tegen het « immorele » machiavellisme, dat « leidt tot het verderf van vorst en onderdanen tegelijk » : « Machiavellum ergo nemo audiat, qui simulatam nescio quam virtutem Principi induit, et scaenae servientem. O dogma ad Principis perniciem pariter et subditorum ! » (80).

Als vierde deugd verlangt Lipsius « modestia » of nederigheid van de vorst. Hoogmoed past hem niet, want hoewel de vorst boven alle anderen staat, blijft hij nog altijd een mens. Daarom is nederigheid God welgevallig (81), des te meer daar de vorst zijn hoge status aan God alleen dankt en niet aan zichzelf (82).

Lipsius vraagt van de vorst ook een sober leven (83). Verder moet uit de verschijning van de vorst majesteit stralen, wat bijdraagt tot zijn autoriteit (84). Tenslotte moet hij weldadig zijn en kuis. Hij mag zijn woede niet laten blijken, hij mag niet schimpen en moet een goede faam betrachten (85).

C — *Boek III :*

Het derde boek begint met de ontleding van het begrip « prudentia ». Deze hoedanigheid, doorzicht, is vereist voor alle menselijke aangelegenheden, maar vooral in regeringszaken (86). Daarom is de « prudentia » de eigenschap bij uitstek, de specifieke kwaliteit van de regeerder : « Prudentia, imperantis propria et unica virtus » (87). Zonder haar

---

(79) *Idem,* II, 14, blz. 47.

(80) *Ad libros Politicorum Notae, Ad I. lib. Polit., In Cap. VI,* blz. 11.

(81) *Politicorum,* II, 15, blz. 49 : « Modestiae famam... a diis... aestimari... Non minus hominum se, quam hominibus praesse cogitet ».

(82) *Ad libros Politicorum Notae, Ad II. lib. Polit., In Cap. XV,* blz. 32 : « Nihil hic proprium aut tuum. corona, sceptrum et omnia haec ad quae stupemus a Deo sunt ». Cfr. ook « A deo enim sunt, ait Augustinus, omnium potestates ». *(Idem, Ad I. lib. Polit., In Cap. IV,* blz. 7.)

(83) *Politicorum,* II, 15, blz. 50-51.

(84) *Idem,* II, 16, blz. 51-52.

(85) *Idem,* II, 17, blz. 53-54.

(86) *Idem,* III, 1, blz. 55.

(87) *Idem,* III, 1, blz. 56.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

is het staatsbeleid ondenkbaar (88). De regering is wel tegelijkertijd gebaseerd op militaire macht (« vis ») en op « prudentia » (89), maar de eerste kan op zichzelf niet volstaan (90). Militaire macht zonder rationele leiding is zelfs schadelijk (91).

Op de « prudentia » van de vorst zal nader worden ingegaan in de laatste drie boeken, die het belangrijkste deel van de *Politicorum* vormen. Daar de vorst echter niet van alles even goed op de hoogte kan zijn, noch voor alles alleen kan instaan, en hij derhalve aangewezen is op de « prudentia » en de hulp van anderen (92), geeft het derde boek verder uitsluitend richtlijnen inzake de keuze van de raadslieden en dienaars, die de vorst tot zich moet nemen (93).

Bij het kiezen van raadslieden moet de vorst letten op kwaliteiten als trouw, onderlegdheid in staatszaken, psychologisch inzicht en gezond oordeel inzake oorlogs- en vredesaangelegenheden (94). Daar de raadslieden de gewoonten van land en volk en ook de taal van het land (95) moeten kennen, zal de vorst ze onder zijn onderdanen kiezen en niet onder vreemdelingen (96). Andere argumenten tegen uitlandse raadgevers worden in de *Notae* naar voren gebracht. Het kiezen van vreemdelingen verwekt de afgunst van de onderdanen, wat aanleiding kan geven tot onlusten. De ingezetenen verteren immers niet gemakkelijk dat betreffende hun land meer vertrouwen wordt gesteld in vreemdelingen. Dezen zijn trouwens doorgaans onbevoegd en zijn ze het wel, dan kennen ze nauwelijks liefde en trouw voor het land dat ze dienen (97). Daarenboven heeft de praktijk geleerd, dat vreemde raadslieden meestal onheil brengen : « ... usu compertum consilia externa fere esse infausta » (98). De raadslieden moeten dus mensen van het land zelf zijn. Daarbij is vereist dat ze van rijpe leeftijd zijn (99), want de « prudentia » wordt niet verkregen door voorschriften, maar door ervaring, dus met de tijd (100). Tenslotte mag de vorst zich bij de keuze niet laten leiden

---

(88) *Idem,* III, 1, blz. 55.

(89) Dat Lipsius onder het begrip « vis » wel degelijk militaire macht verstaat bewijst volgend citaat uit boek IV, 7, blz. 95 : « Vim... intellego Praesidium quod Princeps utiliter adhibet ad se tuendum aut regnum. Id fere duplex, Milites et Munimenta ».

(90) *Idem,* III, 1, blz. 55.

(91) *Idem,* III, 1, blz. 55-56.

(92) *Idem,* III, 2, blz. 57-58.

(93) *Idem,* III, 3, blz. 59 sqq.

(94) *Idem,* III, 4, blz. 61.

(95) *Ad libros Politicorum Notae, Ad III. lib. Polit., In Cap. IV,* blz. 40.

(96) *Politicorum,* III, 4, blz. 61.

(97) *Ad libros Politicorum Notae, Ad III. lib. Polit., In Cap. IV,* blz. 40.

(98) *Idem,* blz. 41.

(99) *Politicorum,* III, 4, blz. 61.

(100) *Idem,* I, 8, blz. 18. Cfr. ook de *Notae,* blz. 41.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

door de voorspraak of het verzoek van enkelen, maar door de indruk die iedereen heeft van de kandidaten (101). Als hoedanigheden van goede raadslieden gelden voor Lipsius godvruchtigheid, het durven uitbrengen van de eigen opinie, standvastigheid, nederigheid en stilzwijgendheid (102). Weerspannigheid, tweedracht, partijdigheid, hebzucht (103), zelfvertrouwen en haastigheid (104) zijn daarentegen uit den boze. Na de vorst persoonlijk nog richtlijnen te hebben verstrekt inzake het treffen van beslissingen (105), beëindigt Lipsius zijn uiteenzetting inzake de raadslieden met erop te wijzen, dat de vorst geen aandacht mag schenken aan de raadgevingen van dienaars (106).

De dienaars komen nu aan de beurt. Dezen hebben, in tegenstelling tot de raadslieden, die de vorst richtlijnen geven, slechts te zorgen voor de uitvoering van de bevelen (107). Er zijn twee soorten dienaars, private die deel uitmaken van de hofhouding, en publieke zoals landvoogden, stadhouders, tresoriers en rechters (108). Deze ambtenaars moeten volgens drie criteria gekozen worden, volgens hun afkomst, eerbaarheid (109) en bekwaamheid (110). Een voorwaarde die Lipsius niet gesteld had voor de raadslieden is, dat de dienaars gerekruteerd moeten worden onder de adel, tenzij zij zich door een of andere kwaliteit onderscheiden (111). Lipsius legt er verder de nadruk op, dat de dienaars alleen onder eerbare mensen hoeven gekozen te worden : « Emitur sola virtute potestas », « de macht wordt alleen met deugdzaamheid gekocht » (112). In de *Notae* reageert Lipsius daarom tegen het wegschenken van ambten als gunstbewijst en tegen de aanstellingen mits betaling (113). Het derde boek wordt dan met enkele raadgevingen voor de dienaars besloten (114).

---

(101) *Idem,* III, 4, blz. 62.

(102) *Idem,* III, 5, blz. 63-64.

(103) *Idem,* III, 6, blz. 64-66.

(104) *Idem,* III, 7, blz. 66-68.

(105) *Idem,* III, 8, blz. 68-70.

(106) *Idem,* III, 9, blz. 70-71.

(107) *Idem,* III, 3, blz. 60 : « [Consiliarij], qui lingua et mente inprimis iuvant : [Administri], qui manu et factis ».

(108) *Idem,* III, 10, blz. 71.

(109) *Idem,* III, 10, blz. 72.

(110) *Idem,* III, 10, blz. 73.

(111) « Eligendi a genere. Viles spernendi. Nisi insigni aliqua virtute » (*Idem,* III, 10, blz. 72 in marg.).

(112) *Idem,* III, 10, blz. 72.

(113) *Ad libros Politicorum Notae, Ad III. lib. Polit., In Cap. X,* blz. 65 : « ...et Gratia persaepe in comitia haec venit, an non et Pecunia ? fortasse, sed o turpe, imo et exitiosum ! »

(114) *Politicorum,* III, 11, blz. 74-76.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

D — *Boek IV :*

Het vierde boek, het uitgebreidste van de zes boeken, waaruit de *Politicorum* is opgebouwd, is gewijd aan de « prudentia » van de vorst persoonlijk, op uitzondering van zijn « prudentia militaris », die behandeld wordt in de laatste twee boeken. We komen nu tot de kern van Lipsius' staatkundige opvatingen. Hij ontwikkelt hier zijn visie op politieke problemen die in zijn tijd van het allergrootste belang waren. Zo zal hij trachten een antwoord te formuleren betreffende de rol van de godsdienst in de staat, een probleem dat niet te scheiden is van dit der tolerantie. Ook de verhouding vorst-onderdanen wordt geanalyseerd, terwijl in dit verband dieper ingegaan wordt op de organisatie van de belastingen. Vervolgens zoekt Lipsius voor de vorst naar de synthese van moreel optreden enerzijds en het dienen van het staatsbelang anderzijds, waarbij zijn semi-machiavellisme te voorschijn treedt. Hierdoor belandt hij tenslotte bij onderwerpen, die in zijn tijd in het brandpunt van de belangstelling stonden, namelijk de vraag of politieke moord gerechtvaardigd kan worden, de kwestie of de vorst al dan niet gebonden is door de wetten en de privileges van de onderdanen en tenslotte de vraag of het hem toegelaten is ten nadele van een andere staat zijn gebied door verovering uit te breiden.

Het eerste probleem is dit van de verhouding van Kerk en Staat, een kwestie die Lipsius behandelt na te hebben uiteengezet, dat de vorstelijke « prudentia » tweevoudig is, deels civiel en deels militair (115). Lipsius onderscheidt immers nog een tweede dualisme in de politieke praxis : enerzijds haar wereldlijk en anderzijds haar godsdienstig aspect (116).

De vorst is dus bevoegd op het gebied van de godsdienst. Hij beschikt echter niet over tussenkomstrecht in zaken die tot het domein van de Kerk zelf behoren, zoals theologische kwesties of de interne organisatie van de Kerk : « ... non Principi liberum in sacra ius » (117).

Uit wat bestaat dan wel de bevoegdheid van de vorst ? Hij moet toezicht houden op de gevestigde godsdienst en hem beschermen (118). De bevoegdheid van de vorst in de kerkelijke aangelegenheden blijft dus zuiver wereldlijk. De vorst heeft deze bescherming tot plicht omdat het onderhouden van de religie in de staat van het allergrootste belang

---

(115) *Idem,* IV, 2, blz. 79.

(116) « Illius [prudentiae] materies iterum duplex; Res Divinae, Res Humanae ». *(Ibidem.)*

(117) *Idem,* IV, 2, blz. 80.

(118) «...sed inspectio quaedam [Principi est], idque tuendi magis quam cognoscendi caussa ». *(Ibidem.)*

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

is. Voor hem persoonlijk én voor de onderdanen is godsdienstigheid bijzonder voordelig, want indien de onderdanen door het geloof God vrezen, zullen ze ervoor terugdeinzen iets tegen hun medeburgers of tegen de persoon van de vorst zelf te ondernemen. Anderzijds is God vooral dezen welgevallig die hem het meest vereren (119). Alles verloopt gelukkig voor degenen die God eren, terwijl alles tegenslaat voor degenen die hem versmaden (120). In het bijzonder omwille van het staatsbelang predikt Lipsius dus het onderhouden van de godsdienst (121). Godsdienst en godsvrees gelden hier als de voorwaarden tot het leven in de gemeenschap. Zonder deze banden verricht de mens slechts het kwaad (122). Derhalve betekent het verval van het geloof de ondergang van de staat ! « Religio neglecta aut prolapsa traxit semper remp. secum et trahet ». Luidt het in de *Notae* (123), « ... sine ea stante nunquam Resp. stabit » (124).

Om twist en oproer te voorkomen zal de vorst slechts één enkele godsdienst in de staat toelaten : « Unam Religionem retinendam ei et defendam » (125). Hij zal deze beschermen door de actie van al degenen die vernieuwingen willen invoeren te ontzenuwen (126). Met één slag wordt hier de hervorming veroordeeld. Lipsius verwerpt de godsdienstvrijheid, omdat hij hierin juist de oorzaak ziet van de verdeeldheid en strijd die zijn tijd kenmerken. Tegenover de verdeeldheid stelt hij de staatkundige eenheid, die alleen bij godsdiensteenheid kan bestaan : « Unionis auctor illa una : et a confusa ea, semper turbae » (127).

Degenen die de staatsgodsdienst niet belijden moeten dan ook vervolgd worden. Lipsius onderscheidt twee soorten ketters. Enerzijds zijn er de proselieten, dezen die in het openbaar hun valse stellingen verkondigen en er anderen door oproerigheid voor trachten te winnen. Anderzijds zijn er dezen die er wel afwijkende opvattingen op nahouden, maar er geen ruchtbaarheid aan geven (128).

Welke houding moet de vorst nu tegenover beide categorieën aannemen ? De eersten moet hij straffen, vooral als ze onrust en wanorde zaaien (129). Zachtzinnigheid is hier niet van toepassing. Lipsius'

---

(119) *Ibidem.*
(120) *Idem,* I, 3, blz. 5.
(121) *Idem,* IV, 2, blz. 80.
(122) *Idem,* IV, 2, blz. 80-81.
(123) *Ad libros Politicorum Notae, Ad I. lib. Polit., In Cap. III,* blz. 4.
(124) *Idem,* blz. 5.
(125) *Idem,* IV, 2, blz. 79. Cfr. ook « Ergo firmiter haec nostra sententia est, Unam religionem in uno regno servari » (*Idem,* IV, 3, blz. 82).
(126) *Idem,* IV, 2, blz. 81.
(127) *Ibidem.*
(128) *Idem,* IV, 3, blz. 83.
(129) « De primis primo quaeritur, an talibus esse debeat impune ? nego. Puniantur a te... Maxime si turbant ». *(Ibidem.)*

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

berucht geworden woorden, « Ure, seca, ut membrorum potius aliquod, quam totum corpus intereat » (130), « brand en snijd opdat liever enig lid, dan het geheel lichaam te gronde gaat », spreken hier voor zichzelf. Van vervolgingen moet alleen worden afgezien, als ze aanleiding zouden kunnen geven tot oproer. Het is dan verkieslijk de andersdenkenden tijdelijk te verdragen om ze vervolgens des te beter uit te roeien. Trouwens tijd brengt heling (131). Voor de tweede categorie ketters kan er in vredestijd ook geenszins sprake zijn van verdraagzaamheid. In troebele periodes echter, zoals de zijne, vraagt Lipsius zich echter af of hun bestraffing wel voordelig is. Ze moeten dan ook niet onmiddellijk worden vervolgd (132). Vervolgens tracht Lipsius zijn opvattingen van consequente ketterverfolging wat te temperen. Door overtuigen en niet door dwang moeten de ketters teruggebracht worden tot het ware geloof : « Fides suadenda est, non imperanda » (133). Geen koning heeft immers gezag over denken en spreken, want God is koning van het hart (134). Dwang bewerkt slechts religieuze hypocrisie, een geëtaleerde, maar niet innerlijk beleefde rechtgelovigheid (135). Ondanks de misleidende woorden dat het geloof niet kan gedwongen worden was Lipsius in 1596 echter geen waar tegenstander van dwangmethodes. Hij zet zijn betoog immers verder met het belang van de straf te onderstrepen. Wanneer overreden en overtuigen geen resultaat hebben, zullen ketters, die halsstarrig op hun standpunt bleven, door angst onmiddellijk tot het geloof worden teruggebracht : « Etsi Poena etiam saepe reposuit, et lentis tepidisque animis quod cohortatio quieta non suasit, minax subito terror extorsit » (136).

Lipsius besluit het hoofdstuk met een smeekbede tot God om de eenheid onder de gelovigen te herstellen (137). Daarmee is zijn uiteenzetting over de « prudentia in rebus divinis » van de vorst afgehandeld.

Het vierde boek, en ook het vijfde en het zesde, behandelen verder de « prudentia in rebus humanis » van de regeerder. Deze veronderstelt bij de vorst enerzijds de kennis van de natuur van zijn volk en anderzijds die van zijn macht of gezag (« imperium ») (138).

---

(130) *Ibidem.*

(131) « Unica exceptione, nisi metus a turbis... Tolerandi interdum ut melius tollas... Tempus multa sanat)». (*Idem,* IV, 3, blz. 84 in marg.)

(132) « Hicne talis etiam puniendus ? De quietis temporibus, non disputo : de turbidis, ambigo et interdum illa valeant » (*Idem,* IV, 4, blz. 85). In marg. : « Errones simplices non statim puniendi ».

(133) *Idem,* IV, 4, blz. 86.

(134) *Idem,* IV, 4, blz. 85.

(135) *Ibidem.*

(136) *Idem,* IV, 4, blz. 86.

(137) *Ibidem.*

(138) *Idem,* IV, 5, blz. 87.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

Noodzakelijkerwijze moet de vorst op de hoogte zijn van de aard van zijn onderdanen, en ook hoeft hij de naburige volkeren en het volk in 't algemeen te kennen (139). Daarom volgt hier een opsomming van de karaktertrekken van het volk. Tot de « kwaliteiten » van het volk rekent Lipsius onder meer zijn onbestendigheid, affectiviteit, neiging tot imitatie, afgunst, irrationalisme, lichtgelovigheid én argwaan, en zijn neiging tot oproer en verering van welbespraakte en vermetele volksmenners. Lipsius gaat tenslotte zo ver de massa te verwijten dat ze het algemeen belang verwaarloost (140).

Het gezag nu definieert Lipsius als iets onstabiel en wisselvallig, dit ten gevolge van de werking van het noodlot onder meer (141). Andere oorzaken zijn het mogelijk slecht beleid van de vorst, die om zijn hoogmoed en machtswellust gehaat is bij het volk, en de natuurlijke neiging van de onderdanen tot ongehoorzaamheid (142). De vorst zal echter nooit het falliet van zijn politiek beleven, als hij in zijn beleid rekening houdt met de aard van het volk (143), met de potentie van zijn gezag en met de manier waarop hij aan de macht gekomen is, 't is te zeggen door erfenis of door keuze, volgens de wet of door geweld (144). Derhalve stelt Lipsius nu een onderzoek in naar de factoren die het gezag versterken en naar deze die het ondermijnen.

Een sterk gezag veronderstelt dat de vorst beschikt over « vis » en « virtus ». Het resulteert enerzijds uit het feit, dat de vorst op militair gebied sterk staat dank zij soldaten en vestingen (« vis ») (145). Dit alleen is echter onvoldoende, want ook de nodige « virtus » is vereist. Deze omvat twee elementen, namelijk de liefde en genegenheid (« benevolentia ») van het volk en prestige (« auctoritas ») bij de onderdanen (146) en bij naburige volkeren (147). De vorst zal de liefde van zijn onderdanen winnen door zachtmoedig, mild en toegevend op te treden, waarbij echter de juiste maat dient in acht genomen (148).

---

(139) *Ibidem.*

(140) *Idem,* IV, 5, blz. 88-92 (blz. 91 : « Neglegit rem publicam »).

(141) *Idem,* IV, 6, blz. 92.

(142) *Idem,* IV, 6, blz. 93.

(143) *Idem,* IV, 5, blz. 88.

(144) *Idem,* IV, 6, blz. 94.

(145) *Idem,* IV, 7, blz. 95.

Opmerking : Lipsius onderscheidt hier twee soorten soldaten, deze die behoren tot de lijfwacht van de vorst (« Custodes ») en garnizoensoldaten (« ordinarii »). De vestingen worden ingedeeld in forten (« arces ») en garnizoenplaatsen (« colonias »).

(146) *Idem,* IV, 8, blz. 97.

(147) *Idem,* IV, 9, blz. 102.

(148) *Idem,* IV, 8, blz. 98. Lipsius eist dus « lenitas » (blz. 98-99), « beneficentia » (blz. 99-100) en « indulgentia » (blz. 100-101). Lipsius waarschuwt op blz. 101 tegen overdrijven.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

Autoriteit of prestige vloeit voort uit de manier van regeren en uit de macht van de vorst. Zijn persoonlijkheid speelt hierin ook een beslissende rol (149).

Wat de eerste factor betreft, zal de vorst zich houden aan een streng beleid, dat daarenboven standvastig is en dus uiteraard traditioneel (150). Tegenstander van hervorming en vernieuwing, moet de vorst regeren volgens de oude wetten en gewoonten. Deze moeten zo min mogelijk gewijzigd worden (151), want voor Lipsius betekenen veranderingen zoveel als achteruitgang (152). Slechts in gevallen van uiterste noodzaak zullen hervormingen worden doorgevoerd en dan nog geleidelijk en zonder dat er ruchtbaarheid wordt aan gegeven (153). Verder zal de vorst omwille van zijn autoriteit zijn beleid zoveel mogelijk in eigen handen geconcentreerd houden. Hij mag niet alle beslissingen van zijn raad afhankelijk maken, niet omdat deze onderschat dient te worden, maar omdat iedereen zou weten dat allen afhangen van de vorst (154). Te vergaande delegatie van de vorstelijke macht wil Lipsius verder verhinderen door de vorst te verbieden te hoge ambten weg te schenken (155). Is het toch gebeurd dan moet de vorst dit tegengaan. Hij zal hierbij langs omwegen te werk gaan en niet direct alle macht tot zich trekken (156). De ambten mogen daarenboven slechts voor korte tijd worden toevertrouwd (157).

Ten tweede wint de vorst aan prestige of autoriteit door de macht waarover hij beschikt. Onder de machtsmiddelen rekent Lipsius rijkdom, troepen, beraadslagingen en bondgenootschappen, afgesloten met naburige volkeren (158). Het leger krijgt hier geen zuiver defensieve rol toegekend. Troepen zijn niet alleen noodzakelijk om de vijand uit het land

---

(149) *Idem,* IV, 9, blz. 102.

(150) *Idem,* IV, 9, blz. 103-106.

(151) *Idem,* IV, blz. 104: « Alcibiadem audi vere censentem: Eos hominum tutissime agere, qui praesentibus moribus legibusque, etiamsi deteriores sint, minimum variantes, rempub. administrant ». Cfr. ook blz. 104-105 : « Ipsum Augustum : Positas semel leges constanter servate, nec ullam earum immutate ».

(152) *Idem,* IV, 9, blz. 105 : « ...quae convertuntur, in deterius mutari ».

(153) *Idem,* IV, 9, blz. 105-106.

(154) *Idem,* IV, 9, blz. 106 : « Adstrictam Imperij Formam posui. id est, ut non solum A te praecipua vis et honos, sed etiam Apud te sint. A te quidem, ut maxima rerum aut agas ipse, aut firmes : neu vim Principatus resolvas, cuncta ad Senatum revocando. Non quia consilia spernam (valde suasi, et suadeo :) sed quia innotescere omnibus velim, te esse a quo pendeant omnes ».

(155) « Sed Apud te etiam plerusque honos maneat, certe magnus » *(Ibidem).*

(156) « Quid si tamen factum ? corriges. sed sic, ut non detrahas eum, sed deducas... Oportet circumductione quadam et per ambagas id facere, nec totam potestatem simul tollere ». (*Idem,* IV, 9, blz. 107.)

(157) « Nec vero magnos solum honores dari abnuo, sed et (utique in Militia aut Praefectura) longos ». *(Ibidem.)*

(158) *Idem,* IV, 9, blz. 107.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

te houden, maar ook om zelf een oorlog te beginnen. Het is immers beter een buitenlandse oorlog te ondernemen, wanneer hierdoor burgeroorlog kan vermeden worden (159). Inzake het sluiten van bondgenootschappen nu wordt Lipsius meer geleid door voordelige berekeningen, dan door morele beschouwingen. Het meeste voordeel ligt in een samengaan met sterke buren (160). Zijn de verschillende partijen even machtig, dan moet de beste tot bondgenoot worden gekozen. Indien dit niet het geval is, dan zal men zich aansluiten bij de sterksten, tenzij het profijt het anders wil (161). Het zich neutraal houden wordt verworpen (162). Tenslotte beslist uiteindelijk het lot over de macht van de vorst (163).

Ten derde verkrijgt de vorst autoriteit door zijn eigen persoonlijkheid, die prestige moet afdwingen. De persoonlijkheid is de resultante van een aantal innerlijke en uiterlijke, geestelijke en lichamelijke eigenschappen. De eerste zijn deugden, waaronder de godvruchtigheid (« pietas ») en de voorzienigheid (« providentia ») als de voornaamste gelden (164). Een godvruchtig vorst regeert onder de bescherming en met de hulp van God. Zijn onderdanen, die derhalve van hem een rechtvaardig bestuur verwachten, zullen om deze reden ook minder tegen hem in opstand komen (165). Anderzijds brengt de voorzienigheid herhaaldelijk succes in het beleid van de vorst, wat natuurlijk zijn autoriteit vergroot. Daarnaast moeten ook dictie en houding prestige afdwingen (166).

Lipsius komt nu tot de ondergang van de heerschappij. Terwijl aspecten hiervan als politiek gekuip, oproer en oorlog gereserveerd worden voor het vijfde en zesde boek, worden hier verraad en aanslag op de persoon van de vorst behandeld. Lipsius beschouwt verraad (bijvoorbeeld het prijsgeven van vestingen aan de vijand) als een aanslag op het vaderland en niet als een vergrijp tegen de vorst (167). Hoe zal de vorst

---

(159) « Reges invadunt. Et saepe debent. Aut ipsi invaduntur ab exteris... a suis. Comprimant ergo bella bello ». (*Idem,* IV, 9, blz. 108-109 in marg.) Cfr. ook blz. 109: « ...si foris hostem non habet, domi invemiet. Arce, arce internam illam pestem et alios potius turba, quam ut te perdas ». Lipsius verwijst hier naar het voorbeeld van Rome.

(160) *Idem,* IV, 9, blz. 111 in marg. : « [foedera] ineunda cum proximis et validis ».

(161) *Idem,* IV, 9, blz. 112 : « ...alterutri se adiungendum. Sed in caussa palam dispari, meliori: in ambigua, fortiori nisi alia Opportunitas aut Utilitas vincat ».

(162) *Idem,* IV ,9, blz. 111.

(163) *Idem,* IV, 9, blz. 112-113.

(164) *Idem,* IV, 9, blz. 113.

(165) *Idem,* IV, 9, blz. 114 : « Nam et minus iniustum aliquid sperant ab eo Principe pati, quem religiosum deorumque verentem existimant : et minus ei insidiantur, ut tutores et adiutores habenti etiam Deos ».

(166) *Idem,* IV, 9, blz. 114-115.

(167) *Idem,* IV, 10, blz. 115-116.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

reageren tegen aanslag en verraad ? Er moet ten eerste een onderzoek worden ingesteld, waarbij hij zich van spionnen zal bedienen (168). Is de schuld bewezen, dan zal men overgaan tot de straf. De doodstraf is hier gerechtvaardigd, hoewel het schenken van genade het vorstelijk aureool meer luister zal bijzetten (169). Genade kan echter alleen geschonken worden aan degene die een aanslag op de vorst heeft gepleegd. Ze is uitgesloten in het geval van verraad, omdat hier het vaderland zelf, de gehele gemeenschap, wordt getroffen. De straf moet hier ook werken als waarschuwing tot de anderen (170).

Lipsius behandelt vervolgens de psychologische oorzaken die tot deze daden leiden, namelijk haat en verachting (171). Hij waarschuwt de vorst zich niet bij zijn onderdanen gehaat te maken door wreedheid, hebzucht of gestrengheid (172). Vandaar nu richtlijnen inzake de rechtspraak, de financiële politiek en de handhaving van de goede orde.

Inzake de rechtspraak eist Lipsius, dat de schuldigen niet te snel worden veroordeeld en dat hiertoe slechts wordt overgegaan omwille van het algemeen welzijn en niet omwille van het eigen belang van de vorst. De straf moet voorbeeldig werken. Straffen uit haat, wraak of genotzucht wordt ten zeerste verworpen. De costumen en oude gewoonten van het land moeten hierbij gevolgd worden (173). Lipsius komt op voor gelijkheid voor iedereen, hoewel voor de adel uitzonderingen mogen gemaakt worden (174). Hij raadt tenslotte de vorst aan zelf geen straf te eisen, maar dit over te laten aan anderen. Hij zou ook best de voltrekking van het vonnis niet bijwonen (175).

Belangrijk zijn de bladzijden gewijd aan het belastingstelsel. Lipsius behandelt hier de belastingen in het algemeen, zonder het onderscheid te maken tussen de verschillende soorten. Hij gebruikt dan ook de algemene term « tributa ».

De onderdanen betalen met tegenzin belastingen, maar ze zijn een noodzakelijk kwaad. De vorst moet het volk het belang van de belastingen doen inzien, onder meer door het staatsbudget aan zijn onderdanen voor te leggen (176). Weigeren ze te betalen, dan zal de vorst eerst

---

(168) *Idem,* IV, 10, blz. 117.

(169) *Idem,* IV, 10, blz. 119-120.

(170) *Idem,* IV, 10, blz. 122-123.

(171) *Idem,* IV, 11, blz. 124.

(172) *Idem,* IV, 11, blz. 125.

(173) *Idem,* IV, 11, blz. 126-127.

(174) *Idem,* IV, 11, blz. 128 : « Etiam hoc, ut Aequabiles [poenæ]... nisi forte in Nobilibus ».

(175) « ...ut Supplicia ipse numquam exigas, atque adeo vix spectes..., Principi, ubi poenarum aut coërctionis res est, aliis id delegandum... » *(Ibidem).*

(176) *Idem,* IV, 11, blz. 129-130.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

trachten ze er door aanmaningen toch toe te bewegen. Helpt dit niet en dwingt de nood, dan zal hij zijn toevlucht moeten nemen tot geweld. Merken we hier op dat volgens Lipsius belastingen stééds nodig zijn als de vorst ze verlangt (177).

De belastingen mogen echter niet te hoog zijn en niet frequent (178). Ze dienen geïnd in evenredigheid tot ieders bezit (179). Vooral ten voordele van de armen worden ze het best niet ineens, maar met delen opgebracht (180). De vorst zal zich ervan onthouden om nieuwe belastingen, zoals de honderdste, veertigste en vijftigste penning, pilaar en deurgeld, in te voeren (181). Geen uitpersing van de onderdanen, want opstand zal dan niet uitblijven (182).

Scherpe controle op de ontvangers van de belastingen dringt zich op. De vorst zal de ontvangers kiezen naar hun eerlijkheid. Plegen ze toch bedrog, of roven ze met geweld, dan betekent dit hun ontslag en als straf wordt de rijkdom, die ze zich onrechtmatig vergaard hebben, in beslag genomen (183).

Anderzijds moet de vorst de inkomsten van de belastingen op een goede manier besteden, 't is te zeggen in ieders belang. Geen onzinnig verkwisten en vooral niet voor eigen plezier ! (184).

Tenslotte onderstreept Lipsius dat de repartitie van de belastingen rechtvaardig en eenvormig moet zijn. De vorst mag uit vriendschaps- of haatgevoelens voor bepaalde personen hun belastingen niet verlichten of verzwaren (185).

Omwille van de rechtvaardigheid dient een census te worden opgesteld (186), wat zou toelaten door de registratie van het vermogen

---

(177) *Idem,* IV, 11, blz. 131 : « Quod si populus tamen renuet... Suada et Violentia... ac priorem illam Divam [i.e. Suada] semper adhibe. nonne impetrare melius, quam imperare ? alteram, cum opus [est]. Etsi quando opus ? Suasio ad eo qui iubere potest, vim necessitatis affert ».

(178) *Idem,* IV, 11, blz. 131-132.

(179) *Idem,* IV, 11, blz. 131 : « ...pro copia scilicet aut angustia rerum ».

(180) *Idem,* IV, 11, blz. 134 : « Valde hoc (tenuiores praesertim) sublevat, cum possunt paullatim et per partes, quaecumque... debent, inferre ».

(181) *Idem,* IV, 11, blz. 132-133 : « Non exquires subinde novos sinus, et varia praedandi vocabula : Centesimas, quadragesimas, quinquagesimas : columnaria, hostiaria : Et quae alia exactionibus illicitis nomina Grypi isti invenerunt. Tu vetera serva ». Lipsius brengt hier nauwelijks verholen kritiek uit op het eigentijds belastingstelsel.

(182) *Idem,* IV, 11, blz. 132 en blz. 134-135.

(183) *Idem,* IV, 11, blz. 133-134.

(184) *Idem,* IV, 11, blz. 135 : « Dispensatio. Eam restrictam utilemque esse suadeo... Scient enim vere in publicum tribui : teque esse dumtaxat : Custodem et Dispensatorum, ut communium bonorum, non ut tuorum ».

(185) *Idem,* IV, 11, blz. 136-137. Lipsius spreekt hier niet over een mogelijk onderscheid naar gelang de sociale rang.

(186) *Idem,* IV, 11, blz. 137. Ook voor het lichten van troepen zou de census nuttig zijn.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

(roerende en onroerende goederen), de waardigheid, het beroep, de leeftijd en het aantal kinderen, voor ieder tot een juiste schatting te komen aangaande het jaarlijks inkomen. Lipsius raadt het jaarlijks opstellen van de census aan om nauwkeurig ingelicht te zijn over demografische gegevens als sterfte- en uitwijkingscijfer, en om de beweging, aangroei of vermindering, van ieders vermogen te leren kennen. Ook de rijkdom en troepensterkte van iedere stad en bevolkingsgroep moet in de census worden opgenomen.

Op basis van de census zouden dan jaarlijks de belastingen gezet worden door de « censores ». Deze schatters, twee of drie per stad, dienen gekozen te worden door het volk om de factoren haat en wantrouwen zoveel mogelijk uit te sluiten (187).

Inzake de handhaving van de goede orde nu wil Lipsius het moreel verval van de gemeenschap tegengaan door het herinrichten van de censuur. Zedenmeesters of « censores » moeten worden aangesteld om toezicht te houden op hetgeen niet door de wet beteugeld wordt, namelijk de zeden en de overdaad. Vloeken, dronkenschap en uitspattingen, en ook het teveel aan geld en de te grote luxe in kleding, huisinrichting en voeding (188), zullen ze bestrijden met smaad en boeten (189). De vorst moet hierbij door zijn persoonlijke levenswandel de onderdanen tot voorbeeld zijn. De deugdzamen zal hij belonen (190).

Lipsius besluit hiermee de preventieve maatregelen tegen haat. De onderdanen, en ook vreemdelingen, zullen echter niet alleen de ondergang van de heerschappij van de vorst bewerken als ze hem haten, maar vooral wanneer ze hem verachten (191). De oorzaken van de verachting kunnen liggen bij de wijze van regeren, bij het noodlot en bij de persoonlijkheid en het gedrag van de vorst (192).

Wat de eerste oorzaak betreft is een te zwak beleid, waarbij ieder te grote vrijheid gelaten wordt, te verwerpen. Ook mag de vorst niet wisselvallig of onbedachtzaam (door gebrek aan belangstelling voor de staatszaken) optreden, noch te grote macht voor lang aan anderen delegeren, zodat hij de indruk geeft dat hij persoonlijk zijn macht heeft weggeschonken (193).

---

(187) *Idem,* IV, 11, blz. 137-138. Lipsius heeft hier duidelijk inspiratie gezocht bij het Romeins belastingstelsel, hoewel hij dit niet vermeldt.

(188) *Idem,* IV, 11, blz. 138-142.

(189) *Idem,* IV, 11, blz. 142.

(190) *Idem,* IV, 11, blz. 144-145.

(191) *Idem,* IV, 12, blz. 146.

(192) *Idem,* IV, 12, blz. 148.

(193) *Idem,* IV, 12, blz. 148-149. N.B. blz. 149. « ...cum Honores effuse dividit, Magnos, Diuturnos... et velut sponte videtur exire de Imperio ? »

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

Inzake de persoonlijkheid van de vorst nu wijst Lipsius er wel wat overbodig op hoe losbandigheid, drank- en vraatzucht zijn prestige ondermijnen. Ook andere factoren, als het zich niet kunnen bewegen, ouderdom, ziekte en een lelijk uiterlijk, spelen hierbij een rol (194).

In het dertiende hoofdstuk volgt de behandeling van een probleem, dat sedert de publikaties van Machiavelli in het brandpunt van de belangstelling stond, namelijk de vraag of de vorst van list en bedrog gebruik mag maken.

Lipsius oordeelt dat bedrog toegelaten is. Als verdediging van zijn opvatting werpt hij op dat de meeste mensen van zijn tijd kwaad en listig zijn. Ook de vorsten zijn zo, want hoezeer ze zich ook tonen als leeuw, toch houden ze in hun hart een sluwe vos verborgen (195). Bedrog moet daarom met bedrog te keer gegaan worden. Met de vossen moet de vorst als vos samengaan, vooral als het algemeen belang dit vereist. Anders wordt tegen de natuur in gehandeld. Deze manier van optreden kan niet als slecht beschouwd worden, want het doel heiligt de middelen (196). De vorst mag echter niet in uitersten vervallen door slechts leugen en bedrog te kennen, wat Lipsius verafschuwt. Hij houde zich aan een « prudentia mixta » en zeker niet uitsluitend aan list en bedrog. Men moet maat houden en dan zal het optreden moreel verantwoord blijven, want zoals wijn niet ophoudt wijn te zijn als hij vermengd is met wat water, zo blijft ook de « prudentia » nog « prudentia », als men slechts gedeeltelijk met list is te werk gegaan en omwille van een doel dat goed is (197). Tegenover zijn eigen onderdanen en tegenover andere vorsten zal de vorst dus tegelijk als leeuw en vos optreden : « Animum... leonum... consilio vero vulpes ». Waar het leeuwenvel niet lang genoeg is moet het vossenvel helpen : « Ubi Leonina pellis non pertingit, oportet Vulpinam assuere » (198), woorden die er duidelijk op wijzen dat Lipsius Machiavelli's invloed heeft ondergaan, ondanks de kritiek die hij tegen hem formuleert in de inleiding (199).

---

(194) *Idem,* IV, 12, blz. 150-151.

(195) *Idem,* IV, 13, blz. 152.

(196) *Idem,* IV, 13, blz. 153 : « ...cum vulpe iunctum, pariter vulpinarier ? Praesertim si publicus Usus Salusque suadeat... communis utilitatis derelictio contra naturam est... Bono fine, quaedam talia bona ».

(197) *Idem,* IV, 13, blz. 154.

(198) *Idem,* IV, 13, blz. 155.

(199) Lipsius prijst hier Machiavelli's scherpe geest, maar legt tevens de nadruk op het « verderfelijke » van zijn leer : « Nisi quod unius tamen Machiavelli ingenium non contemno, acre, subtile, igneum: et qui utinam Principem suum recta duxisset ad templum illud Virtutis et Honoris ! Sed nimis saepe deflexit, et dum commodi illas semitas intente sequitur, aberravit a regia hac via » (tenzij dat ik echter het verstand van Machiavelli alleen niet misprijs, dat scherp, subtiel en gloeiend is. Had hij zijn vorst maar langs de rechte weg geleid tot die tempel van Deugd en Eer !

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

Hoe ziet Lipsius nu dit gedeeltelijk aanwenden van bedrog ? Er is een drievoudige gradatie in het bedrog, namelijk licht, middelmatig en zwaar bedrog (200). De eerste categorie omvat wantrouwen en veinzerij. Hiermee wordt niet ver van de deugd afgeweken en het wordt de vorst dan ook warm aanbevolen. Een lichtgelovig vorst wordt immers zelf bedrogen. De vorst mag slechts in weinig personen vertrouwen stellen, slechts in dezen van wier onkreukbaarheid hij stellig overtuigd is. De anderen zal hij wantrouwen, zonder dit echter te tonen, vandaar moet hij ook kunnen veinzen (201).

Middelmatig bedrog is toegelaten. Dit bestaat in liegen en in het zich winnen van de vriendschap van vreemdelingen door overreding of door middel van geschenken en beloningen, methode die meer succes oplevert, daar de meesten omkoopbaar zijn. Zo zal de vorst ingelicht worden over staatsgeheimen van andere mogendheden en kan hij deze kennis voor eigen profijt aanwenden (202).

Het zwaar bedrog wordt ten zeerste verworpen door Lipsius, daar hiermee niet alleen van de deugdzaamheid, maar ook van de wet wordt afgeweken (203). Het bestaat ten eerste in meineed, « perfidia », waardoor men God bedriegt. Het impliceert contractbreuk. Anderzijds bestaat het in het vertreden van recht en wet (« iniustitia ») (204). In dit verband behandelt Lipsius problemen die in zijn tijd aan de orde van de dag waren. Of politieke moord of verbanning van degenen die een bedreiging betekenen voor het gezag verantwoord zijn ? Of men een oorlog mag beginnen omwille van de buit ? Of het niet voordelig is een land aan te vallen, wanneer de vorst juist overleden is of wanneer het door tweedracht en oproer wordt verscheurd (205) ? Of de vorst de privileges van de onderdanen en de wetten mag voorbijgaan (206) ? Of de usurpatie van een belangrijk gewest of stad ten koste van een andere staat kan gerechtvaardigd worden (207) ? Lipsius antwoord luidt negatief. Slechts in gevallen van uiterste nood, waarin het er voor de vorst op aankomt zijn heerschappij te vrijwaren, mag hij hiertoe over-

---

Maar al te dikwijls week hij af, en terwijl hij ijverig die zijwegen van het profijt volgde, miste hij de heirbaan). (« De Consilio et Forma nostri Operis », geen paginering).

(200) *Idem,* IV, 14, blz. 156.

(201) *Idem,* IV, 14, blz. 156-160.

(202) *Idem,* IV, 14, blz. 160-163.

(203) *Idem,* IV, 14, blz. 156.

(204) *Idem,* IV, 14, blz. 164.

(205) *Idem,* IV, 14, blz. 165.

(206) *Idem,* IV, 14, blz. 167 : « Quid etiam, si leges aliquae aut privilegia Subditis, non pro meo bono ; violare non possim ?... nec iuxta leges solum, sed legibus ipsis imperare, usu sic suadente ».

(207) *Ibidem.*

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

gaan (208). Slechts dan gelden Seneca's woorden : « Necessitas... omnem legem frangit » (209). Bedient de vorst zich echter van het zwaarste bedrog alleen omwille van beoogde machtsuitbreiding, voert hij de imperialistische politiek, die leidde tot de oorlogen van Lipsius' tijd, dan zal de vorst Gods wraak moeten vrezen (210). Hiermee wordt het vierde boek besloten.

E — *Boek V :*

De laatste twee boeken van de *Politicorum* zijn gewijd aan de krijgskunde, de « prudentia militaris ». Het vijfde boek behandelt de buitenlandse oorlog, terwijl de burgeroorlog in het zesde boek wordt besproken.

Na op het belang van zijn uiteenzetting over de « prudentia militaris » te hebben gewezen (211), waarschuwt Lipsius in boek V de vorst, die een oorlog wil beginnen, tegen mogelijke onbedachtzaamheid en vooral tegen onrechtvaardigheid (212). Expansie-oorlogen, begonnen uit eerzucht, machtswellust of uit zucht naar rijkdom, en ook deze die voortspruiten uit wraakzucht of haat, kunnen aldus onder geen voorwendsel verrechtvaardigd worden (213). Immers slechts naar causaliteit en finaliteit kan Lipsius het oorlogvoeren billijken, dus slechts wanneer aanleiding of doel gewettigd zijn (214). Derhalve kan Lipsius alleen « rechtvaardige oorlogen » aanvaarden (215), zoals defensie-oorlogen en deze om bijstand te verlenen aan een bondgenoot, of om anderen die onder tirannie gebukt gaan te helpen bevrijden. Oorlog is ook gewettigd volgens het volkenrecht, wanneer hij wordt begonnen om ingepalmd gebied terug te winnen op een veroveraar (216). Toch moet eerst met

---

(208) *Idem,* IV, 14, blz. 168 : « Nos an movemur ? haud multum. Nobis numquam, nisi leviter in ultima Necessitate... Tunc, inquam, abire leviter ab humanis legibus ; sed non nisi sui servandi caussa, augendi numquam ».

(209) *Ibidem.*

(210) *Idem,* IV, 14, blz. 169.

(211) *Idem,* V, 1-2, blz. 170-174.

(212) *Idem,* V, 3, blz. 175.

(213) *Idem,* V, 3, blz. 176-177.

(214) *Idem,* V, 4, blz. 177 : « ...nec umquam bello te [princeps] implicabis nisi Iusto... quod tria haec habet iusta: Auctorem, Caussam, Finem ». N.B.: Lipsius kent het recht van oorlog en vrede uitsluitend aan de vorst toe en aan hen die in een andere staatsvorm zijn plaats bekleden : « Auctor iustus est, ipse Princeps » en in marg. « Principi soli ius armorum ». « Aut certe eos, qui in quaque rep. loco Principum » en in marg. « Aut supremo magistratui ». *(Ibidem.)*

(215) *Idem,* V, 4, blz. 177 : « ...Princeps, nec umquam bello te implicabis nisi Iusto ».

(216) *Idem,* V. 4, blz. 178-179. Dit is niet alleen gerechtvaardigd, maar ook noodzakelijk. Gaan we hier dieper in op Lipsius' woorden, dan is de defensie-oorlog gerechtvaardigd volgens natuur- en volkenrecht. « Illud est non modo iustum, sed etiam necessarium. ...Hoc et ratio doctis, et necessitas barbaris, et mos gentibus, et feris natura ipsa praescripsit... (*Idem,* blz. 178). Cfr. ook blz. 179 : « Invasio quoque licita et iusta est... cum iniuriam vindicas et iure gentium res tuas repetis ».

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

onderhandelen een overeenkomst betracht worden en slechts wanneer dit zonder gevolg blijft, zal men naar de wapens grijpen (217). Maar ook als de strijd wordt aangebonden tegen heidenen en ketters vindt Lipsius dit alleen hierdoor reeds voldoende gemotiveerd. Dit geldt vooral als ze machtig zijn en ze een bedreiging betekenen voor de rechtgelovigen. Dergelijke oorlog is voor hem gerechtvaardigd, omdat hij hierin een poging ziet tot indijking van het kwaad : « Iam et Invasio quaedam legitima videtur, etiam sine iniuria. ut in Barbaros et moribus aut religione prorsum a nobis abhorrentes : maxime si potentes ij : et aliena ipsi invaserunt aut invadunt. Caussa enim hic est, Coërctio, et in malo repressio » (218). Een zeer gunstige indruk geeft Lipsius ons echter op het einde van het hoofdstuk, waar hij verklaart dat oorlogen alleen omwille van het herstel van de vrede moeten gevoerd worden : « ... nec dirigenda alio arma sunt... quam ad Tranquillitatem... Sapientes Pacis caussa bellum gerunt » (219). En is hij dan rechtvaardig, dan nog behoort de oorlog vervloekt te worden : « Bellum etiam iustum detestandum » (220). Lipsius citeert hier Sint-Augustinus, van wie hij de leer betreffende de rechtvaardige oorlog heeft overgenomen (221).

Na deze morele beschouwingen over het recht van oorlog, komt Lipsius tot de militaire praxis. Een oorlog wordt gemakkelijk begonnen, maar moeilijker is het hem goed te beëindigen. Alle omstandigheden moeten daarom van te voren in overweging genomen worden en dan nog kan het lot zijn parten spelen (222). Toch ligt succes dikwijls al besloten in een goede voorbereiding. De vorst zal dus niet onbedachtzaam een oorlog aangaan, maar van te voren een geld-, voedsel- en wapenvoorraad aanleggen (223).

Natuurlijk moet de vorst ook beschikken over goede krijgslieden. Vooral het voetvolk is van belang, hoewel Lipsius toch niet de waarde van de ruiterij onderschat (224). Lipsius legt er de nadruk op, dat bij troepenvorming eerder naar kwaliteit, dan naar kwantiteit moet gestreefd worden (225). Daarom zal men de manschappen niet huren, maar ze kiezen en dit onder de onderdanen die voor de dienstplicht in aanmerking komen. Daarenboven zal men ze aan een gedisciplineerde

---

(217) *Idem,* V, 4, blz. 179.

(218) *Idem,* V, 4, blz. 180.

(219) *Ibidem.* Cfr. ook « Ita bellum suscipiatur, ut nihil aliud quam Pax quaesita videatur ». *(Ibidem.)*

(220) *Idem,* V, 5, blz. 183.

(221) Sint-Augustinus wordt geciteerd op de pagina's 177, 183 en 185.

(222) *Idem,* V, 6, blz. 181.

(223) *Idem,* V, 6, blz. 184-186. De wapens bestaan o.a. in geweren, groot geschut, buskruit, ook schuiten en schepen.

(224) *Idem,* V, 7, blz. 187-188.

(225) *Idem,* V, 8, blz. 189.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

opleiding onderwerpen (226). Beide wenken zijn erop gericht het peil van de legers uit Lipsius' tijd op te drijven. Vol misprijzen laat Lipsius zich uit over de huurlingenlegers. Ontrouw en omkoopbaar, roofzuchtig, ongehoorzaam en muitziek, ontvlucht dit onkruid van de steden de strijd als het misloopt (227). Alleen bij troepen gerekruteerd onder de onderdanen kan de vorst rekenen op onvoorwaardelijke trouw en gehoorzaamheid, terwijl ze in tegenstelling tot de huurlingen zich uit eerbied voor hun land niet zullen te buiten gaan aan roof- en plundertochten. Nochtans worden de huurlingen niet helemaal uitgeschakeld. Lipsius acht ze wel van nut voor het vormen van hulptroepen (228).

Na in het tiende hoofdstuk mogelijke opwerpingen tegen inlandse strijdkrachten te hebben weerlegd (229), bespreekt Lipsius vervolgens de legervorming in detail.

Ten eerste wil hij de organisatie van een staand leger, samengesteld uit beroepssoldaten (« ordinarii »). Daarnaast moet echter ook gezorgd worden voor reservetroepen (« subsidiarii »), bestaande uit jonge manschappen die zich slechts in geval van oorlog met de krijgskunst bezighouden en in vredestijd een ander beroep uitoefenen (230). Lipsius eist, dat de reservisten gelicht worden onder de plattelandsbevolking en niet onder de stedelingen, daar dezen minder gehard zijn en vooral minder dociel van aard (231). Belangrijk is hier de opmerking, dat deze manschappen moeten gerekruteerd worden in verhouding tot het aantal inwoners, 't is te zeggen tien of twintig per dorp (232), een gedachte die Lipsius ontleent aan de Romeinse legerlichting, maar spijtig genoeg niet ontwikkelt.

Wat de getalsterkte van het staand leger betreft, is Lipsius van oordeel dat doorgaans zesduizend man voetvolk (één legioen) en twaalfhonderd ruiters kunnen volstaan. Voor een groot rijk moet dit aantal verdubbeld worden. Het staand leger mag niet te groot zijn, niet alleen omdat anders de onderhoudskosten te hoog zouden oplopen, maar ook omdat het een gevaar binnen de staat zelf zou kunnen betekenen. Het komt immers gemakkelijk tot oproer, vooral als het zich van zijn sterkte bewust is. Daarom ook zal men het leger in vredestijd niet op

---

(226) *Idem,* V, 8-9, blz. 190-192. N.B. blz. 192 : « Dilectum appello, Eorum qui armis idonei sunt cum iudicio electionem. Idque e tuis ».

(227) *Idem,* V, 9, blz. 192-193.

(228) *Idem,* V, 9, blz. 194.

(229) *Idem,* V, 10, blz. 195-196.

(230) *Idem,* V, 11, blz. 196. Als bewijs dat het hier om een staand leger gaat: cfr. o.a. blz. 197 : « Hi tales omnino Principi necessarij, in pace decus, in bello praesidium ».

(231) *Idem,* V, 11, blz. 199.

(232) « ... (ut frequentia aut infrequentia incolarum erit) descripti ». *(Ibidem.)*

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

één plaats geconcentreerd houden, maar het verdelen over het ganse rijk (233). De reservetroepen leveren dit gevaar niet, daar de manschappen eerst samenkomen in tijd van oorlog. Lipsius heeft hier dan ook geen enkel bezwaar tegen een grote getalsterkte, wel integendeel, dertig à veertigduizend man of nog meer raadt hij aan. In tijd van oorlog zullen dezen gedeeltelijk als voetvolk in de strijd ingeschakeld worden, echter niet als ruiterij, want deze moet door de adel en de rijken opgeleverd worden. De rest van de « subsidiarii » zal gebruikt worden voor garnizoenen ter verdediging van versterkte plaatsen. De reservisten worden dus op dezelfde manier aangewend als huurlingen, met dit verschil echter dat de eersten gehoorzamer zijn, veel goedkoper en direct beschikbaar (234).

In het twaalfde hoofdstuk gaat Lipsius dieper in op punten die hij tevoren reeds had aangeraakt, namelijk op de keuze van de manschappen en het probleem van de discipline. De factoren die bij het kiezen moeten in acht genomen worden zijn de volgende. De krijgslieden zal men bij voorkeur rekruteren onder de plattelandsbevolking, die gehard als ze is door de arbeid en het leven in open lucht, beter geschikt is voor het soldatenleven. Liefst neme men, naar Romeinse gewoonte, jongelui van zeventien jaar of wat ouder, sterk van lichaam en van middelmatige gestalte (235). Ze moeten moedig zijn en daarenboven reeds door hun beroep enigszins gehard. Vissers, vogelaars, koekenbakkers, linnenwevers en al degenen die vrouwenwerk doen, komen derhalve voor de dienst niet in aanmerking (236).

Wat de discipline nu betreft, eist Lipsius dat ze terug zou worden ingevoerd en wel naar Romeins voorbeeld. Scherp laat hij zich uit over het gebrek aan discipline in de legers van zijn tijd. Nochtans is ze een noodzaak. Alles moet dan ook gedaan worden om ze te verkrijgen (237). Slechts bij dagelijkse dril van de soldaten, en dit volgens de oude methode (238), bij het doorvoeren van een duidelijke legerindeling in legioenen, scharen, honderdschappen, enz. (239), bij de aanwezigheid

---

(233) *Idem,* V, 11, blz. 197.

(234) *Idem,* V, 11, blz. 198-200.

(235) *Idem,* V, 12, blz. 200-203.

(236) *Idem,* V, 12, blz. 204 (citaat uit Vegetius).

(237) *Idem,* V, 13, blz. 205-206.

(238) *Idem,* V, 13, blz. 207.

(239) *Idem,* V, 13, blz. 209-210. Lipsius geeft uitsluitend deze indeling. Zij moet in acht genomen worden wanneer het leger in slagorde wordt opgesteld, opdat het bevel gemakkelijk zou doorgegeven worden, en bij de verplaatsing en het opstellen van het kamp. Lipsius verwijst voor verdere inlichtingen naar Polybius en de Romeinse schrijvers.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

van tucht en zelftucht (240), en door op de juiste manier gebruikt te maken van beloning en straf (241), wordt dit resultaat bereikt.

De vorst heeft echter niet alleen goede soldaten nodig. Hij moet ook beschikken over officieren en over een bekwaam veldheer (242). De veldheer vervangt de vorst in de strijd. De vorst hoeft niet alle veldtochten persoonlijk te leiden. Slechts wanneer zijn heerschappij of de welvaart van het rijk, dus zaken van het allergrootste belang op het spel staan zal hij hiertoe overgaan. Voor het overige kan de leiding gerust aan de veldheer worden overgelaten. Lipsius ziet wel in dat de aanwezigheid van de vorst de manschappen moed bijbrengt. Maar overkomt de vorst iets, dan wordt in zijn persoon de gehele gemeenschap getroffen. Daarom is het beter, indien mogelijk, de krijgsverrichtingen aan de opperbevelhebber over te laten.

Er hoeft slechts één opperbevelhebber te zijn, opdat de algemene leiding niet in het gedrang zou komen doordat er te veel bevelen worden gegeven. In het laatste geval is er ofwel geen leiding ofwel is ze onzeker (243). De vorst moet zich dus een goed veldheer kiezen, een man, krachtig van lichaam, beschikkend over kunde en ervaring, moed en gezag, iemand die vooruitziend is en niet roekeloos te werk gaat, en die daarenboven het geluk met zich mee heeft (244).

Lipsius richt zich vervolgens tot de aanvoerder met wenken (245) in verband met wat hem te doen staat vóór en tijdens de strijd o.a. ook, om het ogenblik van de aanval te bepalen. De aanvoerder moet rekening houden met dromen en andere voortekenen (246). Alle richtlijnen kunnen hier tot volgende gedachte herleid worden, dat de aanvoerder de omstandigheden van plaats en tijd en alle andere factoren moet in aanmerking nemen. Bovendien moet het persoonlijk optreden van de veldheer de manschappen in de strijd aansporen (247).

Bij de strijd mag hij gebruik maken van stratagemes of krijgslisten (248). Dit gebruik, dat door sommigen als oneerlijk werd ver-

---

(240) *Idem,* V, 13, blz. 211-215. Lipsius gebruikt hier de term « coërctio » die « Continentia », « Modestia » en « Abstinentia » omvat, zelfbeheersing in eten en drinken, kuisheid, soberheid in taal en kleding, gehoorzaamheid en het zich kunnen onthouden van roven en plunderen. Deze begrippen werden herleid tot tucht en zelftucht.

(241) *Idem,* V, 13, blz. 215-216.

(242) *Idem,* V, 14, blz. 217-218.

(243) *Idem,* V, 14, blz. 218-219.

(244) *Idem,* V, 15, blz. 219-225 (« Scientia », « Virtus », « Providentia », « Auctoritas » en « Fortuna »).

(245) *Idem,* V, 16, blz. 225-226.

(246) *Idem,* V, 16, blz. 233.

(247) *Idem,* V, 16, blz. 237-238.

(248) *Idem,* V, 17, blz. 239-243.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

worpen, verdedigt Lipsius onder meer door Sint-Augustinus te citeren. « Cum iustum bellum suscipitur, ut aperte pugnet quis aut ex insidiis, nihil ad iustum interest » (249), als een rechtvaardige oorlog wordt ondernomen is het geenszins van belang voor de gerechtigheid of hij openlijk of vanuit hinderlagen wordt gevoerd.

Lipsius besluit dan het vijfde boek, na aangegeven te hebben wat de vorst te doen staat en hoe hij zich te houden heeft bij overwinning of nederlaag (250), met enkele beschouwingen over de vrede, zowel vanuit het standpunt van de overwonnene (251), als vanuit dit van de overwinnaar (252). Belangrijk is hier dat de overwinnaar zich niet mag te buiten gaan aan het leegplunderen van het gebied van de verliezer (253). Daarenboven mogen de verliezer geen te strenge vredesbepalingen worden opgelegd (254). Een vredesverdrag is geen slavernijcontract (255). Slechts op deze manier zal een duurzame vrede gewaarborgd zijn (256).

F — *Boek VI :*

In het zesde en laatste boek behandelt Lipsius een probleem waarmee hij en zijn tijdgenoten dagelijks werden geconfronteerd, namelijk dit van de burgeroorlog.

De oorzaken van de burgeroorlog zijn van tweeërlei aard. De eerste categorie, of de indirecte oorzaken, wordt uitgemaakt door het noodlot, wat zoveel is als het besluit van God, en door de weelde of overdaad. Deze laatste veroorzaakt immers het moreel verval van de maatschappij. Daarenboven zullen degenen die op te grote voet leven zich uiteindelijk in schulden steken en om deze te dempen, zullen ze verwarring zaaien, om hieruit profijt te slaan. Lipsius ziet dus niet de weelde als oorzaak van afgunst bij de armen. Hij heeft het hier over de weelde en de neiging tot het behoud van de welstand, wat met zich brengt winzucht, woeker, ontrouw en de neiging van de mensen om oorlog te beginnen omwille van mogelijk profijt (257). De directe oorzaken van een burgeroorlog zijn samenzweringen, oproer en tirannie (258).

De samenzweringen, grote en kleine, beschouwt Lipsius niet als gericht tegen de vorst, maar tegen zekere andere groepen van de maat-

(249) *Idem,* V, 17, blz. 242.
(250) *Idem,* V, 18, blz. 243-247.
(251) *Idem,* V, 19, blz. 247-251.
(252) *Idem,* V, 20, blz. 251-255.
(253) *Idem,* V, 18, blz. 244.
(254) *Idem,* V, 20, blz. 253.
(255) *Idem,* V, 19, blz. 249.
(256) *Idem,* V, 20, blz. 254.
(257) *Idem,* VI, 2, blz. 259-261.
(258) *Idem,* VI, 3, blz. 262 (« Factio », « seditio » en « Tyrannis »).

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

schappij : « ... Paucorum aut plurium inter se coitionem et cum aliis dissensum » (259). Ondanks het feit dat Lipsius conflicten tussen naburige steden of streken kan aanvaarden, omdat ze aldus moeilijk tegen de vorst in opstand kunnen treden, wil hij niet horen van onderlinge twist bij de adel omdat ook het volk hierin wordt meegesleurd. Dit moet bij de wet verboden worden (260). Om samenzweringen te voorkomen veroordeelt Lipsius zelfs de vrijheid van vergadering (261). Is het onvermijdelijke toch gebeurd, dan dient het onheil in de kiem gesmoord (262).

Als tweede directe aanleiding tot het uitbreken van een burgeroorlog behandelt Lipsius het oproer of de opstand van de onderdanen tegen de vorst of de stadsmagistraat. De onderdanen kunnen hiertoe gebracht worden uit angst en verdrukking, of omdat het beleid van de vorst door te grote toegevendheid te slap is. De oorzaak ligt ook bij de armoede van de bevolking en bij zekere leiders die haar ophitsen uit ambitie. Ook het feit dat ze in schulden steken, of ook wel lichtzinnigheid kan deze laatsten hiertoe brengen (263). Het oproer wordt het gemakkelijkst bedwongen als het nog maar in beginstadium verkeert. Daarom moet de vorst onmiddellijk onderhandelaars sturen die gezag hebben, hoewel dikwijls zijn persoonlijke aanwezigheid veel baat zal brengen. Is het oproer reeds ver gevorderd, dan zal gewapenderhand moeten worden ingegrepen. De vorst zal echter eerst de oproerlingen trachten terug te winnen door verdeeldheid in hun kamp te zaaien, door omkoperij en bedrog, en door hen te paaien met kalmerende woorden en valse beloften. Is het oproer gedempt, dan hoeven alleen de leiders gestraft te worden. Enkel de voornaamsten onder hen verdienen de doodstraf. Verder zal de vorst zich zachtzinnig en genadig betonen en dezen, die de leiders van de revolte geestelijk of materieel steunden, niet vervolgen (264).

De burgeroorlog kan ook ontstaan als verzetsbeweging tegen tirannie (265). De tiran is voor Lipsius de alleenheerser die de wetten en costumen met de voeten treedt. Zijn gezag berust alleen op geweld en dwang, iets waartoe hij wel genoodzaakt is, gehaat als hij is bij iedereen. Daarom, in tegenstelling tot de vorst die de wapens gebruikt ter bestendiging van de vrede, bedient de tiran zich ervan om grote

---

(259) *Ibidem.*
(260) *Idem,* VI, 3, blz. 263-264.
(261) *Idem,* VI, 3, blz. 265 (in marg.) : « Vetandi coetus ».
(262) *Idem,* VI, 3, blz. 264.
(263) *Idem,* VI, 4, blz. 265-266.
(264) *Idem,* VI, 4, blz. 268-270.
(265) *Idem,* VI, 5, blz. 271. Zie ook Pol., IV, 12, blz. 147 : « Cum duae caussae sint, ob quas insurgitur in Tyrannos, Odium et Contemptus ».

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

haat door grote vrees te bedwingen. Hij rooft en moordt, breekt de wetten en bedient zich van spionnen. De slechten beschermt hij, de goeden moeten het ontgelden. Afkomst, rijkdom, geleverde diensten en geleerdheid zijn voor hem zoveel als misdaden. Zo oogst hij de haat van zijn onderdanen, wat de voortdurende achterdocht en vrees teweegbrengt, die het leven van de tiran vergallen (266).

Hoe mogen de onderdanen nu tegen tirannie reageren ? De tiran kan afgezet worden (267). Ook mag hij vermoord worden, wat Lipsius niet veroordeelt : « Tollere quidam volunt. Nec ego reprimo... » (268). Beter is het echter de tiran te verdragen. Hij is immers gezonden door God en God verlangt van de onderdanen gehoorzaamheid. Misschien ligt de oorzaak van de tirannie wel bij de onderdanen zelf, namelijk in hun ongehoorzaamheid die het noodlot tart en als vanzelfsprekend de zachtzinnigheid van de vorst doet afnemen. Bovendien zou verzet een burgeroorlog tot gevolg kunnen hebben, iets wat Lipsius nog meer verafschuwt dan de tirannie. Daarom spoort hij aan tot geduld en verdraagzaamheid. Veranderingen zullen toch geen baat brengen, integendeel. De opvolger van de tiran zal immers de moord op zijn voorganger wreken (269).

De oorzaken van de burgeroorlog zijn nu gekend en ook de tegenmaatregelen. Lipsius komt zo tot de houding die de wijze in dergelijke omstandigheden moet aannemen.

Edelen en andere hooggeplaatsten, die in rustige tijden al in de politiek betrokken waren, mogen zich nu niet terugtrekken. Hun waardigheid verplicht hen ook nu de staat te dienen. Iemand die zich echter nooit met de politiek heeft ingelaten, zal stil en teruggetrokken blijven leven. Hij houde zich voor de buitenwereld neutraal, maar in zijn hart zal hij de zaak van het vaderland steunen en de oproerlingen niet genegen zijn. Liefst zal hij uitwijken naar rustiger oorden tot de vrede hersteld is (270).

Het zesde boek, en hiermee het ganse werk, besluit met de terugkeer van de vrede. Lipsius ziet ze liever bewerkt door het afsluiten van een akkoord tussen de partijen, dan door de totale, beslissende overwinning van een van hun (271). Omwille van het vrijwaren van de vrede zal de vorst de revolutionaire leiders verwijderen, evenwel op

---

(266) *Idem,* VI, 5, blz. 271-273.

(267) *Idem,* VI, 5, blz. 273-274. « Denique quis exitus ? deiectio aut caedes ».

(268) *Idem,* VI, 5, blz. 274. Derhalve vergist G. Oestreich zich in zijn artikel « *Justus Lipsius als Theoretiker des neuzeitlichen Machtstaates* » (blz. 60), waar hij over Lipsius het volgende beweert : « Er lehnt den Tyrannenmord ebenso streng wie jeden Widerstand gegen die Staatsgewalt ab... von kalvinistischer oder jesuitischer Monarchomachenlehre ist der Nordniederländer [sic] weit entfernt ».

(269) *Idem,* VI, 5, blz. 274-277.

(270) *Idem,* VI, 6, blz. 277-280.

(271) *Idem,* VI, 7, blz. 281.

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

een zachtzinnige manier, door hen met ereambten of opdrachten weg te zenden. De soldaten, waarvan ze zich bedienden, zal hij over het land verspreiden of ze onschadelijk maken door ze bezig te houden in een buitenlandse oorlog (272). Voor de rest zal de vorst geen wraak nemen op de oproerlingen, maar hen genade schenken. Zo zal hij zich bij zijn onderdanen geliefd maken. Lipsius richt tot slot een gebed tot God en tot de onderdanen voor een goed, bekwaam en vereerd vorst (273).

RESUME

Jusqu'ici un bon résumé, avec renvoi au texte latin, des *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex. Qui ad Principatum maxime spectant* (Anvers, 1596 [12]), l'édition expurgée des *Politicorum* qui venaient de paraître à Leyde en 1589, n'existait pas. De même les *Notae,* l'appendice des *Politicorum,* n'étaient pas encore soumises à une étude critique. Le but du présent article est de combler cette lacune. L'importance de l'auteur et de son œuvre explique la nécessité d'une pareille étude.

Le premier livre des *Politicorum* traite des deux principes fondamentaux de la vie en société, c'est-à-dire la vertu et la prudence. Le second livre concerne l'empire. Entre les trois formes classiques du gouvernement, monarchie, aristocratie et démocratie, la première a la préférence de Juste Lipse. D'institution divine, la fin de chaque monarchie réside dans le soin du bien public. Pour cette raison le prince est supposé de disposer nécessairement des éminentes qualités de vertu et de prudence. Néanmoins la tâche du gouvernement est trop lourde pour lui-seul. Pour cette raison le troisième livre traite du choix des conseillers et des serviteurs. Au quatrième livre la prudence du prince est à l'étude. Le prince, ayant devoir de protéger l'Eglise, doit poursuivre les hérétiques. Les prosélytes méritent bien la mort. Uniquement en cas de troubles le prince renoncera à leur persécution. Aussi les hérétiques qui se taisent sont l'objet des persécutions, exception faite pour les temps de troubles. Le quatrième livre contient des considérations intéressantes en ce qui concerne la justice, la législature, les impôts, la censure et l'usage de ruses et de finesses dans la politique. Contre la délégation du pouvoir, Juste Lipse exige la concentration du gouvernement dans les propres

---

(272) *Idem,* VI, 7, blz. 282 : « Auctores motuum tollendi... Capita specie honoris aut muneris ablega... Ipsos milites remove, quos spargi per provincias, et Externo bello illigari... Saepe bellum externum firmam concordiam peperit ».

(273) « Sed ante omnia Clementiae vestigiis tu adhaere ». *(Ibidem)* « Ita res tuas augebis, ita famam » (*Idem,* VI, 7, blz. 283).

Dit artikel uit Res Publica is gepubliceerd door Boom bestuurskunde en is bestemd voor anonieme bezoeker

mains du roi. Au cinquième livre la formation de l'armée et l'art de la guerre sont à l'honneur dans tous leurs aspects. Enfin, la geurre civile est le sujet du sixième livre. Ici la tyrannie figure comme l'une des causes principales d'une révolution. Les sujets ont le droit de tuer un tyran, mais il est à conseiller de le supporter parce que Dieu l'a voulu. En outre, Juste Lipse préfère la tyrannie à la guerre civile, qui suit ordinairement l'assassinat du tyran. La révolution éclatée, le sage, ne s'étant jamais mêlé auparavant à la politique, restera dans sa retraite. Il agit pour le mieux en s'éloignant vers les endroits tranquilles jusqu'au moment de la restauration de la paix. Enfin, Juste Lipse finit ses *Politicorum* par le retour de la paix. Alors, grâce à sa clémence à l'égard des « leaders » de la révolution et de leurs adeptes, le prince acquerra l'amour constant de son peuple.

★